

**PRAVA I SLOBODE LGBTIQ OSOBA
U BOSNI I HERCEGOVINI:
Analiza relevantnih pravnih akata**

Udruženje Q
Sarajevo, Bosna i Hercegovina
2006

Izdavač:

Udruženje Q za promicanje i zaštitu kulture,
identiteta i ljudskih prava queer osoba, Sarajevo, BiH
info@queer.ba, www.queer.ba

Autori/ke:

Damir Banović i Svetlana Đurković

Lektura:

Udruženje Q

Dizajn:

Udruženje Q

Tisak:

MAG Plus, Sarajevo

Tiraž:

300

Finansijska potpora:

Švedski helsinški komitet za ljudska prava

Swedish Helsinki Committee

for Human Rights

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

342.726-055.3(497.6)

BANOVIĆ, Damir

Prava i slobode LGBTIQ osoba u Bosni i
Hercegovini : analiza relevantnih pravnih akata /
[autori/ke Damir Banović i Svetlana Đurković]. -
Sarajevo : Udruženje Q za promociju i zaštitu
kulture, identiteta i ljudskih prava queer osoba,
2006. - 52 str. ; 24 cm

Bibliografija i bilješke uz tekst

I. Đurković, Svetlana
COBISS.BH-ID 14740230

Sadržaj

1. USTAVNO UREĐENJE BOSNE I HERCEGOVINE	7
2. LJUDSKA PRAVA I SLOBODE: LIČNA, POLITIČKA I GRAĐANSKA; I EKONOMSKA, SOCIJALNA I KULTURNA PRAVA I SLOBODE	9
3. ZAKONI BIH	11
Međunarodne konvencije	11
Ustavi BiH	13
A. Ustav BiH	13
B. Ustav Federacije BiH	14
C. Ustav Republike Srpske	15
D. Statut Brčko Distrikta	16
4. DRŽAVNI ZAKONI BIH	17
1. Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini	17
2. Krivični zakon	19
5. FEDERACIJA BIH	23
1. Zakon o radu	23
2. Porodični zakon (PZ FBiH)	24
3. Krivični zakon	26
6. REPUBLIKA SRPSKA	31
1. Zakon o radu	31
2. Porodični zakon Republike Srpske (PZ RS)	31
3. Krivični zakon	32
7. DISTRIKT BRČKO	35
1. Zakon o radu	35
2. Porodični zakon	35
3. Krivični zakon	35
8. Zaključak	37
9. ZA RAZMATRANJE	39
1. Neusklađenost definicija, zakona i propisa	39
2. Nepostojanje antidiskriminatornih odredbi po osnovu spolnog identiteta, rodnog identiteta i izražavanja i interseksualnih karakteristika	40

3. Nepostojanje zakonske regulative koja na potpun način reguliše pitanje promjene/ modifikacije spola i posljedice istog.....	40
4. Nepostojanje prava na odluku glede sopstvenog tijela, integriteta i identiteta.....	41
5. Spor proces uključivanja BiH u Evropsku uniju (EU).....	42
6. Evropska konvencija (EK) i percepcija nemogućnosti prava na brak i porodicu i ostala prava koja proizilaze kao povlastice bračne zajednice.....	43
7. Nepostojanje odredbi zakona o netrpeljivosti i nasilju počinjenom iz mržnje na osnovu seksualne orijentacije, spolnog identiteta, rodnog identiteta i izražavanja i interseksualnih karakteristika.....	45
8. Inertnost LGBTIQ zajednice glede svojih prava.....	45
10. ZAKLJUČCI I SMJERNICE.....	47
ANEKS I.....	51

Položaj LGBTIQ osoba u Bosni i Hercegovini (BiH)

BiH je posljednja država od bivših SFRJ republika i autonomnih pokrajina u kojoj je na organizovani način pokrenuto pitanje ljudskih prava LGBTIQ populacije.¹

Udruženje Q za promicanje i zaštitu kulture, identiteta i ljudskih prava queer osoba je registrovano početkom 2004. godine.² Sa inicijativom ovog udruženja je počeo i konkretniji rad na jačanju LGBTIQ zajednice i zaštiti ljudskih prava LGBTIQ individua u BiH.

LGBTIQ zajednica u Bosni i Hercegovini je stigmatizirana, zatvorena i inertna u mnogim pogledima. Ni društvo ni država ne nude nikakvu podršku osobama koje se ne uklapaju u društvene standarde spola, roda, seksualne orijentacije, spolnog identiteta, rodnog identiteta i/ili izražavanja. U ovakvom okruženju, LGBTIQ osobama je mnogo teže prihvatiti sebe te aktivno sudjelovati u stvaranju društva i države gdje se ljudska prava i slobode cijelog stanovništva u BiH poštuju, štite i nadograđuju.

Pitanje ljudskih prava LGBTIQ osoba te seksualnosti i seksualnih sloboda nije niti političko niti društveno pitanje na državnoj listi prioriteta BiH. Međutim, postojanjem LGBTIQ organizacije u BiH po prvi put se iniciralo pitanje postojanja LGBTIQ osoba, njihovih ljudskih prava i sloboda a i predrasuda i stereotipa/tabua koji postoje u BiH vezano za spol, rod, seksualnost, seksualnu orijentaciju, spolni identitet, rodni identitet i/ili rodno izražavanje i interseksualne karakteristike.

Većina ovih termina je nepoznanica stanovništvu BiH a ponekad i pripadnicama/ ima LGBTIQ zajednice. Društveni jezik BiH i šire regije po ovom pitanju je skučen, pogrdan, pun mržnje i diskriminirajući kao i same predrasude i stereotipi koje takav jezik predstavlja i reprodukuje. Mora se dodati da postojeće društveno prihvaćene norme nisu ništa manje skućene i diskriminirajuće, kako interno tako i eksterno. Sistem na kojem počivaju heteropatrijarhalne norme i uloge ne uključuje ništa od ljudskosti koja ga prevazilazi te zauzvat sistem tu ljudskost čini neprihvatljivom, nenormalnom, nepostojećom i nevidljivom.

Homoseksualnost je dekriminilizirana u FBiH 1996. godine a u RS-u 1998. godine. Prvi pozitivni korak koji se desio nakon 1998. godine je bio Zakon o ravnopravnosti spolova koji je stupio na snagu na nivou cijele države početkom 2003. godine. Ovaj zakon propisuje da je svaki oblik diskriminacije na osnovu spola/roda i seksualne orijentacije zakonom zabranjen i kažnjiv. Donošenje ovog zakona, odnosno zabrane diskriminacije na osnovu spola/roda i seksualne orijentacije, nije bila inicijativa Udruženja Q niti neke druge LGBTIQ frakcije.

Trenutno ne postoje nikakve odredbe koje bi zabranile diskriminaciju na osnovu spolnog identiteta, rodnog identiteta i/ili izražavanja i interseksualnih karakteristika, pozabavile se jezikom ili zločinima počinjenim iz mržnje ili omogućile pravnu, socijalnu ili zdravstvenu zaštitu osobama koje su između ostalog i transrodne, transeksualne ili interseksualne.

¹ *Lezbejke, gay muškarci, biseksualne, transrodne, transeksualne, interseksualne i queer osobe.*

² *Udruženje Q je postojalo pod imenom Bosna 14. septembar počev od septembra 2002. godine. Postojala je druga, nezavisna inicijativa 2001. godine koja nije rezultirala formiranjem udruženja, ali je doprinijela rudimentarnom pomaku samog pitanja seksualnih i rodnih manjina.*

Ovaj izvještaj je napisan sa ciljem da doprinese poboljšanju situacije i ljudskih prava LGBTIQ osoba u BiH. Također, nadamo se da će ovaj i slični izvještaji doprinijeti povećanju znanja i razumijevanja o LGBTIQ tematici i ljudskim pravima, te pravljenju konkretnih koraka u stvaranju bh. društva koje sagledava bogatstvo, a ne siromaštvo u sopstvenoj različitosti.

Ovaj izvještaj nastao je kao rezultat projekta koji je omogućio i podržao Švedski helsinški komitet za ljudska prava.

Ovom prilikom zahvaljujemo svim osobama i organizacijama koje su podržale rad Udruženja Q i na neki način doprinjele ovom izvještaju ili drugim projektima i aktivnostima.

Svetlana Đurković
Predsjednica
Udruženje Q, Sarajevo, BiH

I. USTAVNO UREĐENJE BOSNE I HERCEGOVINE

Potpisivanjem Dejtonskog sporazuma i okončanjem rata u Bosni i Hercegovini 14.12.1995. godine u Parizu, BiH je postala složeno uređena država sačinjena od dva entiteta: Federacije BiH (FBiH) i Republike Srpske (RS), te Brčko Distrikta (BD).³

Oba entiteta i Distrikt, kao i država BiH, imaju sopstvene ustave, zakone, zakonske odredbe te nadležne institucije i ministarstva.

FBiH je uređena tako da je sačinjava deset kantona,⁴ te općine kao niže samoupravno-teritorijalne jedinice. Svaki kanton ima sopstvenu vladu, skupštinu, ustav i zakone. Kantoni neće biti analizirani u ovom izvještaju iako imaju sve nadležnosti koje nisu izričito povjerene federalnoj vlasti.⁵ RS je centralizovana i nju sačinjavaju samo opštine.

BiH je potpisnica 16 međunarodnih konvencija koje su upisane u Ustav BiH (dodatak Aneksu VI).⁶ Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i fundamentalnih sloboda (EK) je iznad svih bh. zakona.

³ Brčko Distrikt ima status distrikta koji je neovisan od entitetske i kantonalne strukture. Brčko Distrikt osnovan je nakon donošenja konačne odluke Arbitražnog Tribunala za spor oko međuentitetskih linija razgraničenja u oblasti Brčkog 2000. godine. Time je stvorena treća teritorijalno-administrativna jedinica u okviru Bosne i Hercegovine.

⁴ Federacija BiH je formirana nakon potpisivanja Washingtonskog sporazuma 18. marta 1994. godine. Kantoni FBiH su: Unsko-sanski, Posavski, Tuzlanski, Zeničko-dobojski, Bosansko-podrinjski, Srednjobosanski, Hercegovačko-neretvanski, Zapadno-hercegovački, Kanton Sarajevo i Herceg-bosanski.

⁵ Kantoni su posebno nadležni za:

a) uspostavljanje i nadziranje policijskih snaga koje će imati jedinstvene federalne uniforme sa kantonalnim oznakama,

b) utvrđivanje obrazovne politike, uključujući donošenje propisa o obrazovanju i osiguranje obrazovanja;

c) utvrđivanje i provođenje kulturne politike;

d) utvrđivanje stambene politike, uključujući donošenje propisa koji se tiču uređivanja i izgradnje stambenih objekata;

e) utvrđivanje politike koja se tiče reguliranja i osiguranja javnih službi;

f) donošenje propisa o korišćenju lokalnog zemljišta, uključujući zoniranje;

g) donošenje propisa o unapređenju lokalnog poslovanja i dobrotvornih aktivnosti;

h) donošenje propisa o lokalnim postrojenjima za proizvodnju energije i osiguranje njihove dostupnosti;

i) utvrđivanje politike u vezi sa osiguranjem radija i televizije, uključujući donošenje propisa o osiguranju njihovog rada i izgradnji;

j) provođenje socijalne politike i uspostava službi socijalne zaštite;

k) stvaranje i primjenu politike kantonalnog turizma, razvoj turističkih resursa;

l) finansiranje djelatnosti kantonalne vlasti ili njenih agencija oporezivanjem, zaduživanjem ili drugim sredstvima.

⁶ 1. Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948.)

2. Ženevske konvencije I-IV o zaštiti žrtava rata (1949.) i Dopunski protokoli I-II (1977.)

3. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i fundamentalnih sloboda sa protokolima (1950.)

4. Konvencija koja se odnosi na status izbjeglica (1951.) i Protokol (1966.)

5. Konvencija o državljanstvu udatih žena (1957.)

6. Konvencija o smanjenju broja lica bez državljanstva (1961.)

7. Međunarodna konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije (1965.)

8. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966.) i Opcioni protokoli (1966. i 1989.)

9. Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966.)

10. Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije u odnosu na žene (1979.)

11. Konvencija protiv mučenja i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja (1984.)

12. Evropska konvencija o sprečavanju mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg tretmana ili kažnjavanja (1987.)

13. Konvencija o pravima djeteta (1989.)

14. Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih radnika-migranata i članova njihovih porodica (1990.)

15. Evropska povelja za regionalne jezike i jezike manjina (1992.)

16. Okvirna Konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (1994.)

2. LJUDSKA PRAVA I SLOBODE: LIČNA, POLITIČKA I GRAĐANSKA; I EKONOMSKA, SOCIJALNA I KULTURNA PRAVA I SLOBODE

„Svi su ljudi rođeni slobodni, s jednakim dostojanstvom i pravima”.⁷ To znači da sve osobe od trenutka rođenja posjeduju određena prava koja se nazivaju ljudskim pravima. Ljudska prava su zagarantovana svakom ljudskom biću na temelju postojanja kao bića. Karakteristike ljudskih prava su: univerzalnost, neotuđivost,⁸ nedjeljivost i međusobna ovisnost i povezanost. Osnovni principi ljudskih prava su: nediskriminacija i jednakost, participacija i uključenost, i odgovornost i vladavina zakona.

Osnovna podjela ljudskih prava je na:

- lična prava i slobode,
- politička i građanska prava i slobode, i
- socijalna, ekonomska i kulturna prava.

Lična, te politička i građanska prava i slobode se još nazivaju i pravima prve generacije, dok su socijalna, ekonomska i kulturna prava, prava druge generacije. Tek odnedavno se u ljudska prava počinju ubrajati i pravo zaštite prirode i ljudske okoline, te prava kolektiviteta (na primjer, pravo samoopredjeljenja naroda), pravo na razvoj i pravo na mir, koja čine prava treće generacije. 16 međunarodnih konvencija koje su sastavni dio Ustava BiH upravo obuhvataju gore nabrojane grupe ljudskih prava i sloboda.

Lična prava i slobode predstavljaju skupinu prava koja pripadaju ličnosti - pojedincu ili pojedinki - kao ljudskom biću. Kao primjeri ličnih prava i sloboda su:

- pravo na život,
- pravo na privatnost,
- pravo na imovinu,
- pravo na slobodu,
- sloboda kretanja,
- sloboda nastanjivanja.

Politička i građanska prava i slobode čine prava koja omogućavaju građaninu/ki neometano sudjelovanje u političkom životu u sklopu društveno-političke zajednice. U ovu grupu spadaju:

- pravo na učešće u javnom životu (javnim poslovima),
- biračko pravo (sastavni dio je pravo učešća),
- sloboda udruživanja,
- pravo na javno okupljanje,

⁷ Opća deklaracija o ljudskim pravima,
<http://www.unhchr.ch/udhr/lang/src1.htm>, <http://www.unhchr.ch/udhr/lang/src2.htm>,
<http://www.unhchr.ch/udhr/lang/src3.htm>, <http://www.unhchr.ch/udhr/lang/src4.htm>.

⁸ Ljudska prava ne mogu biti oduzeta. Lična prava kao što su pravo na život i imovinu ne mogu se derogirati u slučajevima vanrednih okolnosti. Prava koja se mogu derogirati, odnosno biti uskraćena u vanrednim situacijama kao što su ratno stanje, je velika većina socijalnih, ekonomskih i kulturnih kao i nekih političkih i građanskih prava, kao na primjer pravo glasa.

- sloboda mišljenja, govora i izražavanja,
- sloboda religije,
- sloboda misli i opredjeljenja,
- sloboda štampe,
- pravo na traženje, primanje i davanje informacija vezanih za javni život (javne poslove).

Ekonomska, socijalna i kulturna prava i slobode predstavljaju svojevrsnu garanciju pojedinki/cu na minimum životnog standarda. U ovu grupu spadaju:

- pravo na obrazovanje,
- pravo na zaštitu zdravlja,
- pravo na socijalnu sigurnost (penziju, socijalnu zaštitu, zaštitu porodilja),
- pravo na zaradu (dio prava na rad, kao i slobodan izbor posla),
- pravo na rad/sloboda rada,
- pravo na štrajk,
- pravo na kulturu,
- pravo na adekvatan životni standard.

Sva ljudska prava su usko povezana koliko i neovisna jedna od drugih. Iako ne postoji hijerarhija ljudskih prava, po principu prioriteta postoji podjela na trenutne i progresivne obaveze, to jeste prava. Trenutna su ona prava gdje nema pregovaranja oko raspoloživih resursa bilo ona ljudske, tehničke ili finansijske prirode. Tu država kao potpisnica sporazuma mora preduzeti hitne i neodložne mjere za rješavanje situacije kojom se ugrožavaju ta prava, a to su sva građanska i politička prava i slobode, pobrojane u Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima (ICCPR). Progresivna prava su sva druga, dakle ekonomska, socijalna i kulturna prava. Ova posljednja pod određenim uslovima prelaze u trenutna, a to je u slučajevima diskriminacije, regresije i statusa quo (gdje se ne preduzimaju nikakve mjere za progresivno unapređenje stepena uživanja prava). Također, kod nekih progresivnih prava, Generalni komentari pri konvencijama određuju minimum koji se mora zadovoljiti. Na primjer, pravo na obrazovanje je progresivno socijalno pravo, ali njegov minimalni suštinski sadržaj je osnovno obrazovanje koje država automatski obezbjeđuje.

3. ZAKONI BIH

Međunarodne konvencije

Aneks VI Ustava BiH nabraja 16 konvencija i međunarodnih standarda. Najznačajnije po pitanju ljudskih prava LGBTIQ osoba su:

- Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda sa protokolima,
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (ICCPR) i Opcioni protokoli,
- Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR),
- Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije u odnosu na žene,
- Konvencija protiv mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg tretmana ili kažnjavanja, i
- Evropska konvencija o sprečavanju mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg tretmana ili kažnjavanja.

Iako od jednake važnosti, jedna konvencija ima specijalni status. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i fundamentalnih sloboda je iznad svih zakona BiH.⁹ Dodatno, BiH je potpisnica novog Protokola Evropske konvencije. 1. aprila, 2005. godine, Protokol 12 Evropske konvencije je stupio na snagu u BiH od tog datuma. Član 1 ovog Protokola odnosi se na generalnu zabranu diskriminacije:

1. Uživanje u bilo kojem pravu zagarantovano zakonom će biti osigurano bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi kao što su spol, rasa, boja kože, jezik, religija, političko ili drugo ubjeđenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, asocijacija sa nacionalnom manjinom, vlasništvo, status rođenja ili neki drugi status.

2. Niko neće biti diskriminiran od strane javnog autoriteta/administracije ni po jednom od osnova navedenih u paragrafu 1.¹⁰

Seksualna orijentacija se ne spominje direktno niti u jednoj konvenciji UN-a. Međutim, ICCPR od 1994. godine i Međunarodna konvencija o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (ICESCR) od 2000. godine¹¹ podrazumijevaju da osnov spola također uključuje i odnosi se na seksualnu orijentaciju, pa je stoga diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije zabranjena. Incijativa da se usvoji rezolucija o seksualnoj orijentaciji kao ljudskom pravu na nivou UN-a je u toku od 2003. godine.¹² U međuvremenu, pitanje

⁹ Bosna i Hercegovina je ratificirala Evropsku konvenciju 12.7.2002. godine. Broj prijava uloženi protiv BiH na osnovu ove Konvencije za 2004. godinu je iznosio 212, http://www.coe.int/T/E/Com/about_coe/member_states/e_bo.asp#TopOfPage.

¹⁰ Ovaj Protokol proširuje anti-diskriminatorsku klauzulu člana 14 Evropske konvencije. I Protokol i sama Evropska konvencija od velike su bitnosti u BiH, pogotovo po pitanju ranjivih i marginaliziranih skupina.

¹¹ CESCR, Generalni komentar 14, Pravo na najviši mogući standard zdravlja (Član 12 ICESCR-a), 2000, E/C.12/2000/4.

¹² 25. aprila, 2003. godine, na 63. sastanku Komisije za ljudska prava, predložen je na usvajanje nacrt rezolucije E/CN.4/2003/L.92 pod nazivom "Ljudska prava i seksualna orijentacija". Odlučeno je tokom ovog sastanka da se rezolucija prebaci za sastanak Komisije za narednu godinu. Ovu rezoluciju je predložila delegacija iz Brazila pa je rezolucija postala poznata pod imenom 'Brazilska rezolucija'.

seksualne orijentacije i LGBTIQ populacije širom svijeta raste u vidljivosti kroz Generalne komentare, izvješća Specijalnih izvještača/ica, kao i kroz nacionalna zakonodavstva koja pozivaju na poštivanje ljudskih prava kao što su zdravlje,¹³ život,¹⁴ i druga.¹⁵

¹³ CESCR, Generalni komentar 14, Pravo na najviši mogući standard zdravlja, 2000, E/C.12/2000/4.

¹⁴ Izvještaj Specijalnog/e Izvještač/ica po pitanju nasilja nad ženama, izvorima i konsekvencama, Yakin Erturk, Economic and Social Council, 2005, E/CN.4/2005/72; Report on the Special Rapporteur, Asma Jahangir, Građanska i politička prava, uključujući pitanja nestanka i smrtnih kazni, ESC, 2003, E/CN.4/2003/3.

¹⁵ Za listu drugih dokumenata, pogledati International Human Rights References to Human Rights Violations on the Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity, 61st Session of the United Nations Commission on Human Rights, International Commission of Jurists, 2005.

USTAVI BIH

A. Ustav BiH

Ustav BiH je sastavni dio Dejtonskog sporazuma. Prema pravnoj teoriji, Ustav BiH spada u oktroisane ustave pošto ga nije donijela ustavotvorna skupština ili redovno zakonodavno tijelo po posebnoj proceduri. Republika Bosna i Hercegovina je nastavila svoje postojanje pod promijenjenim službenim nazivom Bosna i Hercegovina. BiH kao subjekt međunarodnog prava je ostala članica Ujedinjenih nacija i može zadržati ili zatražiti članstvo u drugim međunarodnim organizacijama.

Ustav BiH, prema mnogima, predstavlja semantički ustav ili ustav značenja jer postoji ogromna razlika između onoga što je deklarirano i implementirano, pa se stoga s rezervom treba uzimati široka lepeza zagarantovanih prava i sloboda jer ne dolazi do njihovog stvarnog provođenja.

Bosna i Hercegovina je određena kao pravna država, odnosno, kao demokratska država koja funkcioniše u skladu sa zakonom i na osnovu slobodnih i demokratskih izbora.¹⁶

Država Bosna i Hercegovina i entiteti se obavezuju da osiguraju najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i sloboda.¹⁷ Kao posebno značajan međunarodni standard zaštite ljudskih prava i sloboda uvodi se Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda s protokolima. Ustav BiH navodi direktnu primjenu u BiH te da on ima prioritet nad ostalim zakonima.¹⁸

Ustav navodi katalog ljudskih prava i sloboda (limitiranog sadržaja) koja su zagarantovana svakoj osobi na teritoriji Bosne i Hercegovine.¹⁹ Uživanje tih prava i sloboda koji su predviđeni u ovom članu, osigurano je svim licima u BiH po bilo kojem osnovu kao što je spol, rasa, boja, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost sa nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili *drugi status*. Ustav BiH nije taksativno nabrojao zabranjene osnove diskriminacije, već ih navodi samo *exempli causa*. Karakteristike kao što su rod, seksualna orijentacija, spolni identitet, rodni identitet i/ili izražavanje i interspolne karakteristike se mogu podvesti pod dio odredbe drugi status.

Katalog ljudskih prava²⁰ sadrži slijedeća prava i slobode:

1. pravo na život;
2. pravo da lice ne bude podvrgnuto mučenju niti nečovječnom ili ponižavajućem tretmanu ili kazni;
3. pravo lica da ne bude držano u ropstvu ili potčinjenosti, ili na prisilnom ili obaveznom radu;
4. pravo na ličnu slobodu i sigurnost;

¹⁶ Ustav BiH, član I, paragraf 2., demokratska načela.

¹⁷ Ibid, član II, paragraf 2., ljudska prava i slobode.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid, paragraf 3.

²⁰ Ibid. Napomena: u Ustavu se prilikom nabrojanja prava i sloboda ne koristi numeracija, već slova od a-m. Numeracija je korištena zbog preglednosti.

5. prava na pravično saslušanje u građanskim i krivičnim stvarima i druga prava u vezi s krivičnim postupkom;
6. pravo na privatni i porodični život, dom i prepisku;
7. sloboda misli, savjesti i vjere;
8. sloboda izražavanja;
9. sloboda mirnog okupljanja i sloboda udruživanja s drugim;
10. pravo na brak i zasnivanje porodice;
11. pravo na imovinu;
12. pravo na obrazovanje; i
13. pravo na slobodu kretanja i prebivalište.

B. Ustav Federacije BiH²¹

Ustav Federacije u prvom dijelu, prema pravilima normotehnike, sadrži osnovna ljudska prava i slobode. U članu 2. je navedeno da će Federacija BiH osigurati primjenu najvišeg nivoa međunarodno priznatih prava i sloboda, utvrđenih u dokumentima navedenim u Aneksu, a posebno prava na:

- a. život;
- b. slobodu, s tim da su hapšenje i pritvaranje dopušteni samo u skladu sa zakonom;
- c. jednakost pred zakonom;
- d. zabranu svake diskriminacije zasnovane na rasi, boji kože, polu, jeziku, religiji ili vjerovanju, političkim ili drugim uvjerenjima, nacionalnom i socijalnom porijeklu;
- e. pravičan krivični postupak;
- f. zabranu mučenja, okrutnog ili nehumanog postupanja ili kažnjavanja;
- g. privatnost;
- h. slobodu kretanja;
- i. azil;
- j. zaštitu obitelji i djece;
- k. imovinu;
- l. osnovne slobode: slobodu govora i štampe; slobodu mišljenja, savjesti i uvjerenja; sloboda religije, uključujući privatno i javno ispovjedanje; slobodu okupljanja; slobodu udruživanja, uključujući slobodu osnivanja i pripadanja sindikatima i slobodu neudruživanja; slobodu na rad;
- m. obrazovanje;
- n. socijalnu zaštitu;

²¹ Ustav Federacije BiH stupio je na snagu u ponoć 30. marta 1994. godine. Značajnije izmjene je pretrpio donošenjem odluke o konstitutivnosti naroda, gdje se izričito kao jedan od konstitutivnih naroda navodi Srpski narod. Smatra se da je ova odluka Ustavnog suda BiH veoma značajna sa aspekta ostvarivanja ravnopravnosti tri (3) konstitutivna naroda na cijelom teritoriju BiH (Konstitutivni narodi BiH su: Bosnjački, Hrvatski i Srpski). Ustavi BiH poštuju prava i ostalih naroda BiH ili drugih država, ali samo konstitutivni narodi imaju pravo da budu birani na izborima kao članovi Predsjedništva BiH.

- o. prehranu;
- p. utočište; i
- q. zaštitu manjina i potencijalno ugroženih grupa.

Aneks Ustava Federacije BiH sadrži više međunarodnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava i sloboda: ukupno 21.²²

C. Ustav Republike Srpske²³

Ustav Republike Srpske prilikom navođenja osnovnih ljudskih prava i sloboda ni u jednom svom članu ne navodi: seksualnu orijentaciju, spolni identitet, rodni identitet i/ili izražavanje, i interseksualne karakteristike.

Ustav Republike Srpske ne sadrži u posebnom dijelu međunarodne mehanizme za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, na način na koji to sadrži Ustav Federacije BiH ili Ustav BiH.

Prava i slobode koje navodi Ustav RS-a indirektnog su značaja za prava i slobode LGBTIQ osoba:

1. Život čovjeka je neprikosnoven - kao jedno načelo koje se uvodi u Ustav. Razrađuje se u vidu zabrane lišavanja života osobe, a smrtna kazna može biti propisana samo za najteže oblike krivičnih djela.
2. Sloboda i lična bezbjednost čovjeka su nepovredivi - u smislu da se nikome ne može oduzeti ili ograničiti sloboda, osim u slučajevima predviđenim zakonom.
3. Ljudsko dostojanstvo, tjelesni i duševni integritet, čovjekova privatnost, lični i porodični život su nepovredivi.
4. Niko ne smije biti podvrgnut mučenju, svirepom, nehumanom, ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju.
5. Nezakonito lišavanje slobode je kažnjivo. Lišavanje slobode može trajati samo dok postoje zakonski uslovi za to.
6. Pravo na jednaku zaštitu svojih prava, te pravo na podnošenje žalbi ili drugih pravnih sredstava protiv odluke kojom se rješava o nekom njegovom pravu ili zakonom zasnovanom interesu.
7. Pravo na naknadu štete.

²² Između ostalih, kao posebno relevantni se nalaze:

- Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, sa dopunskim protokolima
- Evropska socijalna povelja iz 1961. i dopunski protokol I
- Međunarodni ugovor o građanskim i političkim pravima iz 1966. sa Opcionim protokolima iz 1989.
- Međunarodni ugovor o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966.
- Međunarodna konvencija o eliminaciji svih vrsta diskriminacije žena iz 1979.
- Konvencija protiv mučenja i drugih vrsta okrutnog, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja iz 1984.
- Evropska konvencija o sprječavanju mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja iz 1987.

²³ Ustav Republike Srpske pretrpio je određene izmjene i dopune nakon donošenja i sprovođenja odluke o konstitutivnosti naroda.

8. Pravo na odbranu.

9. Pretpostavka nevinosti.

10. Sloboda kretanja, te sloboda nastanjivanja u smislu slobodnog određivanja mjesta boravišta ili prebivališta.

11. Zaštita tajnosti ličnih podataka pojedinca.

12. Nepovredivost stana (u sklopu prava na privatnost).

13. Pravo na školovanje pod jednakim uslovima.

14. Pravo na rad i sloboda rada; itd.²⁴

D. Statut Brčko Distrikta

U osnovnim odredbama se navodi da će se Ustav Bosne i Hercegovine, kao i važeći zakoni i odluke institucija Bosne i Hercegovine, direktno primjenjivati na cijelom teritoriju Distrikta. Također se navodi da svi zakoni i odluke Brčko Distrikta moraju biti u skladu sa važećim zakonima i odlukama Bosne i Hercegovine.²⁵

Dalje se navodi da svako ima pravo da uživa sva prava i slobode garantirane Ustavom i zakonima Bosne i Hercegovine i zakonima Brčko Distrikta po bilo kojem osnovu.²⁶

U ostalim spojevima se navode ostala prava kao npr. pravo raspolaganja svojim pokretnim i nepokretnim stvarima, sloboda kretanja, pravo na obrazovanje, itd.

²⁴ Ustav RS-a.

²⁵ Statut Brčko Distrikta, član 1, tačka 4.

²⁶ Ibid, glava II, član 13, prava i obaveze, stav 1.

4. DRŽAVNI ZAKONI BIH

I. Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini

Donošenjem Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH 2003. godine na jedinstven način je okvirno uređena problematika neravnopravnosti spolova/rodova, to jeste izričito je navedena i zabranjena diskriminacija na osnovu spola/roda i seksualne orijentacije.²⁷

Iako se odnosi na rod, Zakon o ravnopravnosti spolova koristi termin spol umjesto riječi rod. Ovaj zakon prepoznaje da riječ spol također označava biološko određenje osobe: “a) spol: društveno uspostavljena uloga žena i muškaraca u javnom i privatnom životu za razliku od istog izraza koji daje biološko određenje. Izraz spol, u duhu ovog zakona, pokazuje značaj koji je unutar društva dat biološkom određenju spola”.²⁸ Nije jasna neophodnost ove jezičke zavrzlake, ali rezultat toga jeste nevidljivost samog pitanja roda i baziranje cijelokupne neravnopravnosti na bazi muško-ženskih odnosa.

Također, problem sa ovom definicijom je što se samo odnosi na društvenu kategorizaciju spola, ali ne i osobnoj definiciji uvažavajući slobodu individue i njeno pravo da se identifikira i izražava kako želi u skladu sa vlastitim osjećajem i poimanjem roda. Odnosno, nema pravnog prepoznavanja roda na individualnom nivou već samo na društvenom, bazirajući se samo na odnose između “muškaraca” i “žena”.

Zakon o ravnopravnosti spolova BiH, kao niti jedan drugi zakon unutar BiH, ne nudi definiciju seksualne orijentacije.

U ostalim odredbama članova ovog Zakona navode se oblasti u kojima je najčešća diskriminacija na osnovu spola/roda. U tim odredbama nije izričito navedena seksualna orijentacija kao zabranjeni osnov diskriminacije. Ali, uzimajući u obzir položaj odredbe člana 2, stav 3, u kojem se kaže da je diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije zabranjena i postavljajući pitanje u kojim oblastima je zabranjena, dolazi se do zaključka da i one odredbe članova koji navode zabranu diskriminacije na osnovu spola/roda u određenim oblastima života vrijede i za seksualnu orijentaciju.

Dalje, uzimajući u obzir i Krivični zakon Bosne i Hercegovine koji izričito navodi kao zabranjeni osnov uskraćivanja ili ograničavanja građanskih prava i seksualnu orijentaciju,²⁹ dolazi se do zaključka opštedruštvene osude diskriminiranja na osnovu seksualne orijentacije. Pitanje spolnog identiteta, rodnog identiteta i/ili izražavanja te interseksualnih karakteristika u smislu prava i sloboda u pogledu tih osobina ni u jednom pravnom aktu koji je bio predmet analize nije izričito spomenut.

Diskriminacija na osnovu spola/roda predstavlja svako pravno ili fizičko, direktno ili indirektno razlikovanje, privilegiranje, isključivanje ili ograničavanje zasnovano na spolu/rodu zbog kojeg se pojedinkama/cima otežava ili negira priznanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava i sloboda u političkom, obrazovnom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom, sportskom, gradskom ili svakom drugom području javnog života. Diskriminacija kao gore definisana može biti direktna ili indirektna. Direktna postoji u slučaju kada je

²⁷ Član 2, Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH, 2003.

²⁸ Ibid, član 4.

²⁹ Krivični zakon BiH, član 145, povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina.

osoba bila tretirana, tretira se, ili može biti tretirana nepovoljnije u odnosu na drugu osobu, u istoj ili sličnoj situaciji, a na osnovu spola/roda. Indirektna diskriminacija se definiše u slučaju kada prividno neutralna pravna norma, kriterij ili praksa jednaka za sve dovede u nepovoljan položaj osobu jednog spola/roda u poređenju sa osobama drugog spola/roda. Diskriminacijom se ne smatra norma, kriterij ili praksa, koju je moguće objektivno opravdati postizanjem zakonskog cilja, koji je srazmjernan preduzetim nužnim i opravdanim mjerama (pozitivna diskriminacija).

Oblasti u kojima se zabranjuje diskriminacija su:

1. obrazovanje;
2. zapošljavanje, rad i pristup svim oblicima javnih resursa;
3. socijalna zaštita;
4. zdravstvena zaštita;
5. sport i kultura;
6. javni život; i
7. mediji.

Obrazovanje - ovo je Ustavom zagantovano pravo građanina/ke. Zabranjuje se diskriminacija u pogledu uslova prijema, odbijanjem prijema, načinom pružanja usluga i beneficija, isključivanjem iz procesa obrazovanja, jednakih uslova u stvaranju karijere i profesionalom usmjeravanju, stručnom usavršavanju i sticanju diplome, i drugim slučajevima.

Zapošljavanje, rad i pristup svim oblicima javnih resursa - sloboda rada i pravo na rad spadaju u grupu ekonomsko-socijalnih prava. Zabranjuje se diskriminacija u pogledu ponude zapošljavanja, otvorenog oglasa, postupka popune slobodnih radnih mjesta, radnog odnosa i otkaza radnog odnosa, osim u slučajevima predviđenim zakonom. Ova zabrana se posebno odnosi u pogledu primjene istog nivoa plata za istu vrstu rada, odnosno istu vrijednost rada, onemogućavanja napredovanja u poslu pod jednakim uslovima, te drugi oblici. Opći i posebni kolektivni ugovori moraju biti usklađeni sa odredbama članova ovog zakona. Isto tako osigurana je ravnopravnost u pogledu mogućnosti pristupa resursima kao što su: privatizacija, pristup i korištenje kredita, drugih finansijskih oblika pomoći, dozvola i registracija za poslovanje i slično.

Socijalna zaštita - sve osobe imaju jednaka prava na socijalnu zaštitu, a posebno u domenu podnošenja zahtjeva na ostvarivanje bilo kojeg prava iz oblasti socijalne zaštite, postupka utvrđivanja i načina korištenja socijalnih prava i utvrđenih beneficija, te prestanak uživanja utvrđenih prava. Također, utvrđuje se obaveza nadležnih organa da usklade zakone i druge akte sa Zakonom.

Zdravstvena zaštita - zagantovana je ravnopravnost u pogledu zdravstvene zaštite i pristup zdravstvenim uslugama.

Sport i kultura - sve osobe imaju jednaka prava i mogućnosti učešća i pristupa sportskom i kulturnom životu. Nadležni organi vlasti, institucije i pravne osobe dužne su preduzeti sve mjere u cilju sprječavanja diskriminacije, radi obezbjeđenja jednakih mogućnosti za:

1. pristup grani sporta ili kulturnom pravcu;
2. razvoj i pružanje potpore pojedinim granama sporta ili kulturnom pravcu; i

3. dodjeljivanja nagrada zajednice za izuzetna sportska i kulturna dostignuća unutar iste grane sporta ili kulturnog pravca.

Javni život - u pogledu javne sfere društvenog života radi se o zabrani diskriminacije u pogledu zastupljenosti i uključivanju u proces odlučivanja. S tim u vezi državna tijela, tijela lokalne samouprave (općine/opštine), upravljačka tijela kompanija, političke stranke i neprofitne organizacije osigurat će jednak pristup u upravljanju i procesu odlučivanja. Ova obaveza prvenstveno se odnosi na osobe ženskog spola, ali ujedno imajući u vidu član 2, stav 3 Zakona o ravnopravnosti spolova, i zabranu diskriminacije po osnovu seksualne orijentacije.

Mediji - posebno značajan aspekt ovog dijela zakona ogleda se u pravu na pristup medijima, zabrani javnog prikazivanja i predstavljanja bilo koje osobe na uvredljiv, omalovažavajući ili ponižavajući način, s obzirom na spol/rod, imajući u vidu član 2, stav 3, i s obzirom na seksualnu orijentaciju.

Svaka osoba kojoj je povrijeđeno pravo osigurano Zakonom o ravnopravnosti spolova može pokrenuti odgovarajući postupak pred nadležnim sudom.³⁰

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice vrši nadzor nad provođenjem Zakona o ravnopravnosti spolova, a praćenje primjene ovog Zakona vrši Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine. Posebno značajna funkcija Agencije jeste ocjena zakona, akata i podzakonskih akata, koje usvaja Vijeće ministara. Gender centar FBiH i Gender centar RS imaju pravo nadgledanja provođenja ovog zakona, podnošenje izvještaja jednom godišnje Ministarstvu; ispitivanje kršenja ovog zakona na zahtjev Ministarstva, građana/ki, nevladinih organizacija, ili na vlastitu inicijativu; nadležnost za davanje inicijative za pokretanje postupka za promjenu zakonskog ili podzakonskog akta zbog neusklađenosti sa ovim Zakonom. Također, na općinskom nivou su formirane Gender komisije.

2. Krivični zakon

U Bosni i Hercegovini nadležnost za donošenje krivičnog zakonodavstva podijeljeno je između države, entiteta i Brčko Distrikta. Iz tih razloga postoje Krivični zakon i Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, Krivični zakon i Zakon o krivičnom postupku Federacije BiH, Krivični zakon i Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, te Krivični zakon i Zakon o krivičnom postupku Brčko Distrikta.

Krivični zakon Bosne i Hercegovine sadrži slijedeće skupine krivičnih djela:

- Krivična djela protiv slobode i prava čovjeka i građanina;
- Krivična djela protiv integriteta Bosne i Hercegovine;
- Krivična djela protiv čovječnosti i vrijednosti zaštićenih međunarodnim pravom;
- Krivična djela protiv privrede i jedinstva tržišta, te krivična djela iz oblasti carina;
- Krivična djela korupcije i krivična djela protiv službene i druge odgovorne dužnosti;
- Krivična djela protiv pravosuđa; i
- Krivična djela povrede autorskih prava.

³⁰ Zakon o ravnopravnosti spolova BiH, član 19.

Posljednju skupinu čine kažnjive pripreme radnje i to dogovor, pripremanje, udruživanje i organizirani kriminal.

Krivični zakon Bosne i Hercegovine ne sadrži krivična djela protiv života i tijela, niti krivična djela protiv spolne/rodne/seksualne slobode, što znači da se posebno značajna krivična djela za LGBTIQ populaciju nalaze u entitetskim krivičnim zakonodavstvima, tj. Brčko Distrikta. Treba naglasiti činjenicu da su to krivična djela koja štite ljudsko biće kao takvo, a ne ljudsko biće zbog određenih karakteristika kao npr. boja kože, etnička pripadnost, i slično.

Krivični zakon BiH od značajnih za LGBTIQ populaciju sadrži slijedeća krivična djela:

- član 145, povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina;
- član 147, protupravno lišenje slobode;
- član 148, povreda prava na podnošenje žalbi i molbi; i
- član 149, nedozvoljeno korištenje ličnih podataka.³¹

Povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina/ke

Krivično djelo čini službena ili odgovorna osoba koja na osnovu razlike u rasi, boji kože, nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti, vjeroispovjesti, političkom ili drugom uvjerenju, spolu, seksualnom opredjeljenju, jeziku, obrazovanju, društvenom položaju, ili socijalnom porijeklu, uskrati ili ograniči građanska prava utvrđena Ustavom BiH, ratificiranim međunarodnim ugovorima, zakonom Bosne i Hercegovine, drugim propisom Bosne i Hercegovine ili općim aktom Bosne i Hercegovine, ili na osnovu ove razlike ili pripadnosti ili kojem drugom položaju daje građanima/kama neopravdane povlastice ili pogodnosti.³² Osoba koja počin krivično djelo kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

Ako službena ili odgovorna osoba u institucijama Bosne i Hercegovine uskrati ili ograniči pravo građaninu/ki na slobodu zapošljavanja na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine i pod jednakim propisanim uvjetima, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.³³

Radnja izvršenja ovog krivičnog djela alternativno je određena i to kao uskraćivanje, odnosno ograničavanje prava građana/ke ili kao davanje građanima/kama povlastica i pogodnosti. Uskraćivanje prava znači potpuno onemogućavanje građana/ki da koriste neko pravo, što znači da je građanin/ka potpuno lišen/a svog prava. Ograničavanje znači djelimično onemogućavanje korištenja svog prava. Davanje neopravdanih povlastica ili pogodnosti je favoriziranje jednih građana/ki u odnosu na druge, jer se daju povlastice onim osobama koje na njih nemaju pravo, čime se narušava princip pravne jednakosti. Posljedica krivičnog djela se sastoji u povredi prava građana/ke ili u povredi njegovog/njenog pravnog interesa. Krivično djelo je dovršeno kada je građaninu/ki uskraćeno neko njegovo/njeno pravo ili kada je ograničen/a u korištenju nekog svog prava, odnosno kada je nekom data neopravdana privilegija ili povlastica koja mu/joj ne pripada.

³¹ *Krivični zakon BiH.*

³² *Krivični zakon, stav 1.*

³³ *Ibid, stav 3.*

Službena³⁴ ili odgovorna³⁵ osoba je navedena kao osoba koja izvršava krivično djelo.

Smatra se veoma značajnim unošenje seksualnog opredjeljenja kao zabranjenog osnova diskriminacije. Propust se čini neuvođenjem spolnog identiteta, rodnog identiteta i/ili izražavanja i interseksualnih karakteristika kao zabranjenih osnova diskriminacije.

Protupravno lišenje slobode

Značaj ovog krivičnog djela u pogledu prava i sloboda LGBTIQ osoba ogleda se u nemogućnosti lišavanja slobode osobe protivno pravu, a iz razloga da se pojedinke/ci iz ove populacije bezrazložno lišavaju slobode zbog svojih karakteristika. Ovo krivično djelo je indirektnog značaja. Kao počinitelj/ica krivičnog djela može se pojaviti službena ili odgovorna osoba, a radnja izvršenja je alternativno određena i to kao protupravno zatvaranje, držanje zatvorenog ili na drugi način oduzimanje slobode kretanja. Kazna je alternativno određena i počinitelj/ica se kažnjava ili novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine. Drugi stav određuje kvalificirani oblik ovog krivičnog djela i ogleda se u vremenskom trajanju protupravnog lišenja slobode a koje je duže od trideset dana, učinjeno je na svirep način, ili je osobi pasivnom subjektu teško narušeno zdravlje ili su nastupile druge teške posljedice. Kazna u ovom slučaju je kazna zatvora od dvije do osam godina. U trećem stavu, kaznom najmanje pet godina kažnjava se počinitelj/ica u slučaju da je nastupila smrt pasivnog subjekta.

Ovim krivičnim djelom štiti se sloboda kretanja, kao ustavom zagarantovano pravo. Poseban element ovog krivičnog djela je protupravnost, što znači da je lišavanje slobode moguće u slučaju da je izvršeno na osnovu nekog zakonskog ovlaštenja.

Nedozvoljeno korištenje ličnih podataka

Kao počinitelj/ka ovog krivičnog djela javlja se službena ili odgovorna osoba (definicija data supra) u institucijama Bosne i Hercegovine koja bez pristanka pojedinke/ca protivno uvjetima propisanim u zakonu, prikuplja, obrađuje ili koristi njene/njegove lične podatke ili te podatke koristi suprotno zakonom dozvoljenoj svrsi njihova prikupljanja. Kazna

³⁴ Službena osoba je "izabran ili imenovan funkcioner u organima zakonodavne, izvršne, sudske vlasti Bosne i Hercegovine i u drugim državnim i upravnim ustanovama ili službama koje vrše određene upravne, stručne i druge poslove u okviru prava i dužnosti vlasti koja ih je osnovala; osoba koja stalno ili privremeno vrši službenu dužnost u navedenim upravnim organima ili ustanovama; ovlaštena osoba u privrednom društvu ili druga pravna osoba kojoj je zakonom ili drugim propisom donesenim na osnovu zakona povjereno vršenje javnih ovlaštenja, a koja u okviru tih ovlaštenja vrši određenu dužnost; te druga osoba koja vrši službenu dužnost na osnovu ovlaštenja iz zakona ili drugog propisa donesenog na osnovu zakona." Ibid, član 1, stav 2.

³⁵ Odgovorna osoba u privrednom društvu ili druga pravna osoba jeste ona kojoj je s obzirom na njenu funkciju ili na osnovu posebnog ovlaštenja povjeren određeni krug poslova koji se odnose na primjenu zakona ili propisa donesenih na osnovu zakona, ili općeg akta privrednog društva ili druge pravne osobe u upravljanju i rukovanju imovinom, ili se odnose na rukovođenje proizvodnim ili nekim drugim privrednim procesom ili na nadzor nad njima. Odgovornom osobom smatra se i službena osoba u smislu stava 3 (službena osoba) kada su u pitanja radnje kod kojih je kao učinitelj označena odgovorna osoba, a nisu propisane kao krivično djelo odredbama glave o krivičnim djelima protiv službene i druge odgovorne dužnosti, ili odredbi o krivičnim djelima učinjenim od strane službene osobe propisanim u nekoj drugoj glavi ovog zakona ili drugim zakonom Bosne i Hercegovine. Ibid, član 1, stav 5.

za ovo krivično djelo je alternativno određena i to kao novčana kazna ili kazna zatvora do šest mjeseci. Ovo krivično djelo predstavlja značajan aspekt zaštite privatnosti pojedinca/ke, a posebno svoj značaj ima u pogledu LGBTIQ osoba koje su zbog svojih karakteristika često podložne da budu pasivni subjekti upravo ovog krivičnog djela.

Krivično djelo povreda prava na podnošenje žalbi i molbi (član 148), neće se posebno obrađivati.

5. FEDERACIJA BIH

I. Zakon o radu

Zakon o radu Federacije BiH ni u jednoj od odredbi članova izričito ne spominje seksualnu orijentaciju, spolni identitet, rodni identitet i/ili izražavanje i interseksualne karakteristike. Međutim, ovaj zakon navodi zabranu stavljanja u nepovoljniji položaj osobe koja traži zaposlenje, kao i osobe koja se zaposli, zbog rase, boje kože, pola, jezika, vjere, političkog ili drugog mišljenja, itd., te se pri kraju navođenja zabranjenih osnova diskriminacije koristi jedna generalna klauzula 'ili kakve druge okolnosti'.³⁶ Tumačenjem ove odredbe, seksualna orijentacija, spolni identitet, rodni identitet, rodno izražavanje, i interseksualne karakteristike mogu se podvesti pod ovu generalnu klauzulu. Primjenom sistemskog tumačenja, kada se u obzir uzima i Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH koji navodi da je diskriminacija na osnovu spola/roda i seksualne orijentacije zabranjena, ide u prilog gore rečenom. Istina, spolni identitet, rodni identitet, rodno izražavanje i interseksualne karakteristike se izričito ne navode u Zakonu o ravnopravnosti spolova kao zabranjeni osnov diskriminacije.

Zabranjeno je tražiti podatke od zaposlene osobe prilikom zaključivanja ugovora o radu koji nisu u neposrednoj vezi s prirodom radnih odnosa.³⁷ Ovaj član u izvjesnoj mjeri garantira zaštitu prava na privatnost osoba, pa samim time i LGBTIQ osoba u smislu iznošenja određenih činjenica iz privatnog života, osim u slučajevima kada su ti podaci neposredno vezani za prirodu posla. Dalje, zabranjuje se prikupljanje, obrađivanje, korištenje i dostavljanje ličnih podataka o zaposleniku/ci,³⁸ što potpada pod zaštitu prava na privatnost osobe. Zakon navodi izuzetke i to da su gore navedene aktivnosti moguće u slučajevima određenim zakonom ili kada je to potrebno radi ostvarivanja prava i obaveza iz radnog odnosa.

Problematika plaćenog odsustva je također od značaja. Plaćeno odsustvo je moguće u periodu od 7 dana u okviru jedne kalendarske godine. Plaćeno odsustvo je moguće samo u slijedećim slučajevima: stupanje u brak, teža bolest i smrt člana/ice uže obitelji.³⁹ U bh. pravnom sistemu, brak je definisan kao zakonom uređena životna zajednica između muškarca i žene, što znači da osobe istospolne orijentacije ne mogu zaključiti brak, a dalje niti ostvariti pravo na plaćeno odsustvo. Eventualno u budućim reformama porodičnog zakonodavstva kada definicija braka bude promijenjena, moći će se ostvarivati i ovo pravo. Također, može doći i do same promjene klasifikacije pri kojoj je plaćeno odsustvo moguće.

Pojam uže obitelji je definiran i to na način da se pod njim podrazumijevaju supružnici/e, vanbračni/e supružnici/e, dijete, otac, majka, itd.⁴⁰ Istospolni/a partner/ka nije naveden/a kao osoba koje bi ostvarila pravo na plaćeno odsustvo u slučaju smrti svog/je partnera/ke. Ovo je posljedica neregulisanja istospolne zajednice u našem sistemu, tj. ne priznavanje pravnih dejstava faktičnoj istospolnoj zajednici koja je trajala izvjesno duže vrijeme (vanbračna zajednica) niti mogućnosti registracije istospolne zajednice življenja.

³⁶ Zakon o radu, član 5.

³⁷ Ibid, član 23.

³⁸ Ibid, član 24.

³⁹ Ibid, član 46.

⁴⁰ Ibid, stav 2.

U slučaju da poslodavac/ka ili pravno lice prekrši ovaj zakon stavljajući u nepovoljniji položaj lice koje se zaposli ili koje traži zaposlenje, odgovaraće novčanom kaznom od 1.000-10.000 KM.⁴¹ U slučaju da poslodavac/ka ili pravno lice prekrši ovaj zakon traženjem podataka koji nisu u neposrednoj vezi sa radnim odnosom, kao i prikupljanje, obrađivanje, korištenje ili dostavljanje trećim licima podataka o zaposleniku/ci, kazniće se novčanom kaznom od 1.000-7.000 KM.⁴²

2. Porodični zakon (PZ FBiH)

U Federaciji BiH donedavno je na snazi bio porodični zakon SR BiH koji je stupio na snagu 1980. godine. Novi porodični zakona FBiH je usvojen u junu, 2005. godine stupajući na snagu šest mjeseci kasnije. Iako usvojen nakon Zakona o ravnopravnosti spolova BiH, ovaj porodični zakon ne sadrži radikalne novitete u pogledu prava LGBTIQ osoba na brak, vanbračnu zajednicu, istospolnu zajednicu i generalno, porodični život.

PZ FBiH definiše brak kao zakonom uređenu zajednicu života žene i muškarca.⁴³ Za postojanje braka potrebno je:

- a) da su budući bračni partneri različitog spola,
- b) da su budući bračni partneri izjavili pristanak za sklapanje braka,
- c) da je pristanak izjavljen pred matičarom.⁴⁴

Jedan od konstitutivnih elemenata braka jeste i različitost spolova. Sve klasične definicije braka, od perioda rimskog prava pa do danas, definišu brak kao životnu zajednicu muškarca i žene. U literaturi je zastupljeno mišljenje da je normiranje ovog uslova nepotrebno zbog mogućnosti da brak zakluče samo muškarac i žena. Pitanje spolne/rodne pripadnosti može se postaviti samo izuzetno, kada dođe do medicinske promjene spola, kao i zahtjeva osoba istog spola za zaključivanjem braka. Iz tih razloga se smatra da je normiranje ovog uslova, prema stavu teorije, opravdano. Smatra se gotovo nemogućim da osobe istog spola zakluče brak. Takva situacija je moguća ako se radi o interseksualnoj ili transeksualnoj osobi, a čiji pravni status spola je zaveden kao suprotan od partnera/ke s kojim/om stupa u brak.

Ukoliko prilikom zaključenja braka nije bio ispunjen neki od uslova, ne nastaju pravni učinci braka.⁴⁵

PZ FBiH reguliše vanbračnu zajednicu. Vanbračna zajednica "jeste zajednica života žene i muškarca koji nisu u braku ili vanbračnoj zajednici sa drugom osobom, koja traje najmanje tri godine ili kraće ako je u njoj rođeno zajedničko dijete."⁴⁶ Dok god članovi/ce vanbračne zajednice žive u istom domaćinstvu, njihova zajednica ima pravni status porodice.⁴⁷

⁴¹ *Ibid*, član 140.

⁴² *Ibid*.

⁴³ *Porodični zakon, FBiH, član 6, Službene novine Federacije BiH, broj 35/05.*

⁴⁴ *Ibid*, član 8.

⁴⁵ *Ibid*.

⁴⁶ *Ibid*, član 3.

⁴⁷ *Ibid*, član 2.

PZ FBiH reguliše mogućnost usvojenja djece. Prema zakonskoj definiciji, usvojenjem se između osobe koja usvaja dijete i djeteta uspostavljaju odnosi koji postoje između roditelja i djece, s ciljem da se djetetu koje je usvojeno pruže uvjeti koje imaju djeca koja žive u porodici.

Usvojenje se ne može definirati isključivo kao institut porodičnog prava, već i kao ustanovu socijalne zaštite djece bez roditelja.

PZ FBiH poznaje dva oblika usvojenja:

- potpuno i
- nepotpuno.

Potpunim usvojenjem se između potencijalnih roditelja i njihovih srodnika/ca i djeteta zasnivaju odnosi koji su identični odnosima krvnih srodnika/ca.

Nepotpunim usvojenjem se između usvojioca/teljke i usvojenika/ce i njegovih/njenih potomaka, zasnivaju odnosi srodstva, kao i prava i dužnosti koja po zakonu postoje između roditelja i djece.

Zajedničke pretpostavke koje se odnose na oba oblika usvojenja, a prema kojima ne može usvojiti ono lice kome je oduzeto roditeljsko pravo, oduzeta ili ograničena poslovna sposobnost, ne pruža dovoljno jamstva da će usvojenika/cu podizati i vaspitati tako da bude koristan/na član/ica društvene zajednice, te lice koje je duševno bolesno ili slaboumno, odnosno koje boluje od druge bolesti koja može dovesti u opasnost zdravlje ili život usvojenika/ce.

Pored zajedničkih pretpostavki, uz zasnivanje potpunog usvojenja, zahtjevaju se i slijedeće pretpostavke, pored ostalih, i to na strani usvojioca/teljke:

- Potpuno se može usvojiti dijete do 10. godine života;⁴⁸
- Potpuno usvojiti dijete mogu bračni partneri zajednički, te maćeha ili očuh djeteta koje se usvaja; i
- Vanbračni partneri koji žive najmanje pet godina u vanbračnoj zajednici mogu potpuno usvojiti dijete.⁴⁹

Na osnovu gore navedenog, zaključuje se da LGBTIQ osobe mogu potpuno usvojiti djecu, jedino ako su u braku ili vanbračnoj zajednici sa osobom suprotnog spola. U suprotnom, LGBTIQ osobe ne mogu usvojiti djecu budući da vid istospolne zajednice ili braka nije prepoznat u bh. zakonodavstvu iako diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije jeste.

Što se tiče nepotpunog usvajanja djece, pravo usvajanja imaju bračni partneri zajednički, jedan bračni partner uz pristanak drugog i maćeha ili očuh djeteta koje se usvaja.⁵⁰ U slučaju naročito opravdanih razloga, nepotpuno mogu usvojiti osobe u vanbračnom partnerstvu koje žive u vanbračnoj zajednici koja traje najmanje pet godina ili osoba koja nije u braku.⁵¹

⁴⁸ Ibid, član 101.

⁴⁹ Ibid, član 102.

⁵⁰ Ibid, član 104.

⁵¹ Ibid.

Pored već supra navedenih zajedničkih pretpostavki za oba oblika usvojenja, kod nepotpunog usvojenja, pored ostalih, i to na strani usvojioca/teljke nije neophodan uslov braćnosti, to jeste osoba koja želi da usvoji dijete može biti lice u braku ili lice van braka (nije jasno šta “naročito opravdani razlozi” podrazumijevaju). Nepotpuno usvojiti, znači, može lice kao pojedinac ili pojedinaka, što naravno ostavlja mogućnost osobama koje pripadaju LGBTIQ populaciji dok god ne postoji diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije i dok postoje naročito opravdani razlozi.

3. Krivični zakon

Krivični zakon Federacije BiH je posljednjim reformama unio određene pozitivne pomake u pogledu krivično-pravne zaštite LGBTIQ osoba. Za pitanje zaštite ove populacije, bilo direktne, bilo indirektno, najznačajnije su slijedeće skupine krivičnih djela:

Krivična djela protiv života i tijela

1. ubistvo
2. ubistvo na mah
3. prouzrokovanje smrti iz nehata
4. teška tjelesna ozljeda
5. laka tjelesna ozljeda
6. učestvovanje u tuči
7. nepružanje pomoći

Krivična djela protiv slobode i prava ljudskog bića i građanina/ke

1. povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina/ke
2. protupravno lišenje slobode
3. narušavanje nepovredivosti doma
4. protuzakoniti pretres
5. povreda tajnosti pisma ili druge pošiljke
6. neovlašteno prisluškivanje i zvučno snimanje
7. neovlašteno optičko snimanje
8. povreda prava na podnošenje žalbi i molbi
9. nedozvoljeno korištenje ličnih podataka

Krivična djela protiv spolne slobode i morala

1. silovanje
2. spolni odnošaj zloupotrebom položaja
3. prinuda na spolni odnošaj
4. bludne radnje

Krivična djela protiv braka, porodice i mladeži

1. omogućavanje sklapanja nedozvoljenog braka
2. povreda porodičnih obaveza
3. nasilje u porodici

Krivična djela protiv zdravlja ljudi

1. prenošenje spolne bolesti
2. nesavjesno liječenje
3. nepružanje medicinske pomoći

Krivična djela protiv radnih odnosa

1. povreda ravnopravnosti u zapošljavanju
2. povreda prava iz radnog odnosa

Krivična djela protiv života i tijela predstavljaju skupinu krivičnih djela koja štite ljudski život i tijelo od rođenja do smrti. Krivično-pravnom zaštitom je obuhvaćeno svako živo ljudsko biće, bez obzira na status, starost ili zdravstveno stanje. Posljedica ovih krivičnih djela ogleda se u povredi ili ugrožavanju života ili tjelesnog integriteta ljudskog bića. Povreda se sastoji u uništenju čovjekova života, kao što je to slučaj kod ubistva, ili povredi tjelesnog integriteta kao što je to slučaj kod lake tjelesne povrede. Osoba koja izvrši krivično djelo ove vrste može biti svaka osoba (osim u slučaju napuštanja nemoćne osobe kod koje je ta osoba nosilac određene garantne obveze, kao npr. roditelj).

Ova skupina krivičnih djela je posebno značajna za LGBTIQ populaciju pošto se ona u velikom broju slučajeva pojavljuje kao pasivni subjekat, a posebno u slučajevima krivičnih djela nanošenja lakih i teških tjelesnih povreda, te ubistva. Razlog tome leži u netolerantnom i agresivnom stavu određenih grupa ili pojedinaca/ki prema ovoj populaciji. Treba naglasiti činjenicu da ova krivična djela pružaju krivično-pravnu zaštitu svakoj osobi, pa time LGBTIQ osobama.

Posebno će se uzeti u razmatranje krivična djela 'laka i teška tjelesna povreda'.

Teška tjelesna povreda

Osoba koja teško tjelesno ozlijedi drugu osobu ili joj zdravlje teško naruši, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.⁵² U ostalim stavovima određeni su kvalificirani oblici ovog krivičnog djela, te se kroz njih klasificiraju oblici kao što su teška tjelesna povreda, teška tjelesna povreda sa smrtnom posljedicom, teška tjelesna povreda iz nehata i teška tjelesna povreda na mah. Svaka osoba može izvršiti ovo krivično djelo. Radnju krivičnog djela predstavlja svaka radnja kojom se teško povređuje tjelesni integritet drugog ljudskog bića ili se teško narušava ljudsko zdravlje. Zakonska obilježja djela nisu precizno određena. Objekt krivično-pravne zaštite je tjelesni integritet

⁵² Član 172, stav 1.

ljudskog bića, odnosno njegovo zdravlje (navedeno kao bio-psihičko jedinstvo), koji su zaštićeni od rođenja pa sve do smrti.

Laka tjelesna povreda

Prema članu 173, odredbi stava 1, djelo čini ona osoba koja drugu osobu lako tjelesno povrijedi ili joj zdravlje lako naruši. Svaka osoba može izvršiti ovo krivično djelo. Laka tjelesna povreda je svaka povreda tjelesnog integriteta ili narušavanje zdravlja koje se ne bi moglo podvesti pod tešku tjelesnu povredu. Posljedica se ogleda u oštećenju tjelesnog integriteta, odnosno u prouzrokovanju bolesti povrijeđene osobe. Propisana kazna za ovo krivično djelo je alternativno određena i to kao novčana kazna ili kazna zatvora do jedne godine. Stav 2 određuje kvalificirani oblik, a stav 3 mogućnost izricanja sudske opomene u slučaju da je počinitelj/ka bio/la izazvan/a nepristojnim ili grubim ponašanjem oštećene osobe.

Krivična djela protiv slobode i prava čovjeka i građanina/ke

Slobode i prava ljudskog bića i građanina/ke su lične i društvene vrijednosti koje su od posebnog značaja. Društveno-ekonomski i politički položaj pojedinca/ke kroz razvoj ljudskog društva zavisio je od obima i sadržine njegovih/njenih sloboda i prava, a posebno od stvarne mogućnosti njihova korištenja. Krivična djela iz ove skupine nemaju jedinstven objekt krivično-pravne zaštite, već se njima štite samo određene slobode i prava ljudskog bića i građanina/ke. Zaštita postoji bez obzira na određene manifestne ili nemanifestne ljudske odlike. Prateći liniju usklađenosti s državnim Krivičnim zakonom, Krivični zakon Federacije BiH uveo je određene izmjene.

Povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina

Osoba koja na osnovu razlike u rasi, boji kože, narodnoj ili etničkoj pripadnosti, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, spolu, spolnoj sklonosti, jeziku, obrazovanju, društvenom položaju ili socijalnom porijeklu, uskrati ili ograniči građanska prava utvrđena međunarodnim ugovorom, ustavom, zakonom, drugim propisom ili općim aktom Federacije, ili ko na osnovu takve razlike ili pripadnosti, ili kojeg drugog položaja daje pojedincima/kama neopravdane povlastice ili pogodnosti, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.⁵³ Ovo krivično djelo izričito navodi seksualnu orijentaciju kao zabranjeni osnov diskriminacije, mada ne i spolni/rodni identitet i/ili izražavanje i interseksualne karakteristike.

Svaka osoba može izvršiti ovo krivično djelo, ali iz prirode krivičnog djela proizilazi da ga može izvršiti samo osoba koja je prema funkciji koju obavlja u mogućnosti da građanima/kama uskrati ili ograniči pravo, odnosno da pojedinim građanima/kama daje povlastice i pogodnosti. Stavom 2 propisana je kazna zatvora od jedne do osam godina, u slučaju da se kao počinitelj/ka krivičnog djela pojavljuje službena ili odgovorna osoba u Federaciji BiH.

⁵³ Član 177, stav 1.

Stav 4 navodi da službena ili odgovorna osoba u institucijama u Federaciji koja uskrati ili ograniči pravo građaninu/ki na slobodno zapošljavanje na cijelom području Bosne i Hercegovine i pod jednakim uslovima koji su propisani, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

Krivična djela protiv braka, porodice i mladeži

Brak i porodica spadaju u red najvažnijih društvenih vrijednosti, pa od društvenih odnosa koji se odvijaju u braku i porodici u velikoj mjeri zavisi kako će se odvijati društveni odnosi u široj društvenoj zajednici. Zaštitni objekt ove grupe krivičnih djela jeste brak i porodica. Posebno značajno krivično djelo gledajući sa aspekta LGBTIQ populacije jeste novo krivično djelo u federalnom materijalnom krivičnom zakonodavstvu: krivično djelo nasilja u porodici, a imajući u vidu učestalost napada koji dolaze od strane užeg porodičnog kruga prema ovim osobama. Zaštita od porodičnog nasilja je povećana donošenjem Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, maja 2005. godine.⁵⁴

Nasilje u porodici

Član 222, stav 1, navodi da će se novčanom kaznom ili kaznom zatvora do jedne godine kazniti ona osoba koja nasiljem, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrožava mir, tjelesnu cjelovitost ili psihičko zdravlje člana/ice svoje porodice. U slučaju da je ovo krivično djelo počinjeno prema članu/ici porodice s kojim/om se živi u zajedničkom domaćinstvu, tada se može izreći novčana kazna ili kazna zatvora do tri godine.

Ako je pri učinjenju krivičnog djela upotrebjeno oružje, opasno oruđe, ili drugo sredstvo prikladno za teško ozlijediti tijelo ili narušiti zdravlje, počinitelj/ka će se kazniti kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine. Ako je ovim krivičnim djelom član/ica porodice teško tjelesno ozlijeđen/a ili mu/joj je zdravlje teško narušeno (u slučaju da je ovo krivično djelo učinjeno prema maloljetniku/ci ili prema djetetu⁵⁵), počinitelj/ka će se kazniti kaznom zatvora od jedne do pet godina.

Ako je prouzrokovana smrt člana/ice porodice, počinitelj/ka će se kazniti kaznom zatvora od dvije do petnaest godina. Osoba koja je usmrtila člana/icu porodice kojeg/u je prethodno zlostavljao/la, kaznit će se kaznom zatvora najmanje deset godina ili kaznom dugotrajnog zatvora.

⁵⁴ Službene novine Federacije BiH, broj 22/05, 2005.

⁵⁵ Prema zakonskoj definiciji dijete je osoba koja nije navršila 14 godina, a maloljetnik/ca je osoba koja nije navršila 18 godina.

6. REPUBLIKA SRPSKA

I. Zakon o radu

Zakon o radu Republike Srpske ne razlikuje se bitno od Zakona o radu Federacije BiH. Izričito ni u jednom članu nisu navedeni, kao zabranjeni osnov diskriminacije seksualna orijentacija, spolni identitet, rodni identitet i/ili izražavanje niti interseksualne karakteristike.

Ovaj zakon navodi zabranjene osnove diskriminacije za zaposleno lice, kao i lice koje traži zaposlenje a na osnovu spola, rase, boje kože itd., te na kraju odredbe navodi generalnu klauzulu i drugih obilježja koja nisu u neposrednoj vezi s prirodom radnih odnosa.⁵⁶ U vezi s posljednjim, mogla bi se podvesti okolnost seksualne orijentacije, spolnog identiteta, rodnog identiteta i/ili izražavanja i interseksualnih karakteristika pod ovu generalnu klauzulu.

Prilikom zaključivanja ugovora o radu zabranjeno je traženje podataka od radnika/ce koji nisu u neposrednoj vezi sa poslovima koje radnik/ca treba obavljati, kao i zabranu prikupljanja, obrađivanja, korištenja i dostavljanja ličnih podataka trećim licima, kao i nadležnim organima.⁵⁷ Izuzetak su slučajevi određeni u zakonu i kada je to potrebno radi ostvarivanja prava i obaveza iz radnog odnosa.

Plaćeno odsustvo je također regulisano ovim zakonom. Isto kao u Zakonu o radu Federacije BiH, plaćeno odsustvo je omogućeno samo u slučaju stupanja u brak, porođaja supruge, teže bolesti ili smrti člana/ice porodice.⁵⁸ Ovaj član spominje i ostale slučajeve određene kolektivnim ugovorom i pravilnikom o radu.

Ni Porodični zakon Republike Srpske ne omogućuje sklapanje istospolnih brakova, pa s tim u vezi nije moguće niti ostvariti pravo na plaćeno odsustvo. Kada definiše porodicu, Zakon o radu Republike Srpske ne spominje istospolno partnerstvo. S tim u vezi i kada bi postojala faktična istospolna zajednica, a u slučaju smrti jednog od partnera ili partnerice drugi/a partner/ica bi mogao/la ostvariti pravo na plaćeno odsustvo. Ovo je također posljedica neregulisanja oblasti istospolnih zajednica u porodičnom zakonodavstvu Republike Srpske. To jeste, ne priznaju se posljedice faktične zajednice življenja koja je duže trajala (vanbračna zajednica), niti je omogućena registracija istospolnih zajednica.

Ako poslodavac/ka ili pravno lice prekrše ovaj zakon, platiće kaznu u iznosu od 1.000-10.000 KM.⁵⁹

2. Porodični zakon Republike Srpske (PZ RS)

Trećeg septembra 2002. u Republici Srpskoj stupio je na snagu novi Porodični zakon. Danom stupanja na snagu novog Porodičnog zakona prestao je da važi Porodični zakon SR BiH. Kao osnov novog Porodičnog zakona se koristio Porodični zakon SR BiH, koji

⁵⁶ Zakon o radu RS, član 5.

⁵⁷ Ibid, član 21.

⁵⁸ Ibid, član 60.

⁵⁹ Ibid, član 150.

je bio osnovni izvor porodičnog prava u Republici Srpskoj, prema odredbi člana 12 Ustavno zakon za sprovođenje Ustava RS iz 1992. godine.

Novo porodično zakonodavstvo nije donijelo znatnija poboljšanja kada su u pitanju LGBTIQ osobe, a posebno u pogledu ostvarivanja prava na brak. Brak se definiše kao zakonom uređena zajednica između muškarca i žene. Iz navedene zakonske definicije proizilaze i karakteristike braka:

- Brak sklapaju osobe različitog spola;
- Brak je zakonski uređen; i
- Brak je životna zajednica između muškarca i žene.

Kod zaključivanja braka, izvršene su značajne izmjene PZ BiH. Dotadašnje rješenje, po kojem ako prilikom zaključenja braka nedostaje jedan od bitnih uslova, neće nastati brak nego nepostojeći brak, ukinuto je.⁶⁰ Pošlo se od toga da najstrožiju porodično-pravnu sankciju i jednu pravnu nelogičnost treba napustiti, jer ne postoje društveno-politički uslovi za to da se sankcioniše zaključivanje braka pred nenadležnim organom tako što ne bi nastao brak i što bi dejstvo nepostojećeg braka bilo najteže prema djeci.⁶¹ Iz tih razloga je utvrđeno da ukoliko dođe do sklapanja braka između dvije osobe istog spola (ili suprotnog spola, ali pod drugim okolnostima), neće se raditi o nepostojećem, već o ništavnom braku, a djeca iz takvog braka neće se smatrati vanbračnom, već bračnom. Pravo na tužbu za poništenje braka pripada svakom licu koje ima pravni interes, i organu starateljstva.

Vanbračna zajednica predstavlja zajednicu života muškarca i žene, koja nije pravno uređena na način predviđen Porodičnim zakonom. Ova zajednica je izjednačena sa bračnom zajednicom u pogledu prava na međusobno izdržavanje i drugih imovinsko-pravnih odnosa. Iz ove definicije, faktična zajednica života između muškarca i žene proizvodi pravna dejstva u pogledu prava na izdržavanje i drugih imovinsko-pravnih odnosa. Ova definicija se ne odnosi na istospolna partnerstva.

Usvojenje je također regulisano ovim zakonom. Postoje i dalje dva osnovna vida usvojenja: potpuno i nepotpuno. Uslovi koji moraju biti ispunjeni za oba oblika usvojenja su:

- usvojiti se može samo maloljetna osoba, i
- usvojiti može samo lice koje je starije od usvojenika/ce najmanje 18 godina.

Druge odredbe glade usvojenja u RS-u su identične sa odredbama za usvojenje djece u FBiH.

Iz činjenice da isključivo osobe koje su u braku mogu potpuno usvojiti, a imajući u vidu da pozitivnopravni propisi RS-a ne poznaju instituciju istospolnog braka, zaključuje se da LGBTIQ osobe ne mogu potpuno usvojiti dijete. Ostavljena je jedino mogućnost nepotpunog usvojenja, ali uvijek imajući u vidu njeno raskidivo svojstvo.

3. Krivični zakon

Reforme krivičnog zakonodavstva Republike Srpske izvršene su 2003. godine. Novi Krivični zakon Republike Srpske stupio je na snagu 1. jula 2003. godine. Istim su donijete

⁶⁰ Član 14, PZ RS. Brak zaključuju dva lica različitog spola saglasnošću slobodno izjavljenih volja pred nadležnim opštinskim organom.

⁶¹ Djeca iz takvog braka smatrala su se vanbračnom.

određene izmjene u pogledu zaštite prava LGBTIQ populacije, a prije svega izričitog unošenja seksualne orijentacije u koncept krivičnih djela. Zakon još ne tretira pitanja spolnog identiteta, rodnog identiteta i/ili izražavanja niti interseksualnih karakteristika.

Krivična djela koja direktno ili indirektno štite prava i slobode LGBTIQ osoba razvrstana su u slijedeće grupe krivičnih djela:

Krivična djela protiv života i tijela

1. ubistvo
2. teško ubistvo
3. ubistvo na mah
4. nehatno lišenje života
5. navođenje na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu
6. tjelesna povreda
7. teška tjelesna povreda
8. učestvovanje u tuči
9. ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči ili svađi
10. nepružanje pomoći

Krivična djela protiv slobode i prava čovjeka i građanina

1. povreda ravnopravnosti građana
2. protivpravno lišenje slobode
3. zlostavljanje
4. narušavanje nepovredivosti stana
5. protivzakonito pretresanje
6. povreda tajnosti pisma ili drugih pošiljki
7. neovlašteno prisluškivanje i tonsko snimanje
8. neovlašteno fotografisanje
9. neovlašteno korištenje ličnih podataka
10. povreda prava na podnošenje pravnog sredstva

Krivična djela protiv spolnog integriteta

1. silovanje
2. obluba zloupotrebom položaja

Krivična djela protiv braka i porodice

1. zapuštanje i zlostavljanje maloljetnog lica
2. nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici
3. izbjegavanje davanja izdržavanja

Krivična djela protiv zdravlja ljudi

1. nesavjesno pružanje ljekarske pomoći
2. neukazivanje ljekarske pomoći

Krivična djela protiv prava iz radnih odnosa i prava iz socijalnog osiguranja

1. povreda osnovnih prava radnika

2. povreda prava pri zapošljavanju i za vrijeme nezaposlenosti

Posebno će se obrađivati segmenti slijedećih krivičnih djela (krivično djelo zlostavljanja i krivično djelo povreda ravnopravnosti građana/ki), dok segmenti ostalih krivičnih djela neće biti predmet posebnog razmatranje zbog sličnosti sa opisima u federalnom Krivičnom zakonu koji su već bili predmet razmatranja. Opšte karakteristike određenih grupa krivičnih djela već su obrađena u dijelu obrade krivičnog zakonodavstva Federacije BiH.

Povreda ravnopravnosti građana

Ko na osnovu razlike u boji kože, rasi, vjeri, polu, jeziku, političkom ili drugom ubjeđenju, spolnoj usmjerenosti, nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti, imovnom stanju, rođenju ili socijalnom porijeklu, obrazovanju ili društvenom položaju uskrati ili ograniči prava ili pravo ljudskog bića utvrđeno ustavom, zakonom ili ratifikovanim međunarodnim ugovorom, ili ko na osnovu ove razlike daje građanima/kama povlastice ili pogodnosti suprotno ustavu, zakonu ili ratifikovanom međunarodnom ugovoru, kaznit će se kaznom zatvora do tri godine. Radnja izvršavanja je određena kao uskraćivanje ili ograničavanje prava ljudskog bića, ili davanje povlastica ili pogodnosti.

Kaznom zatvora kaznit će se do tri godine ona osoba koja vrši proganjanje lica ili organizacija zbog njihovog zalaganja za ravnopravnost ljudi.⁶² U slučaju da ovo krivično djelo učini službena osoba⁶³ zloupotrebom službenog položaja ili ovlaštenja, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

Zlostavljanje

Osoba koja počinio ovo krivično djelo, po članu 168, može se pojaviti kao bilo koja osoba. Radnja izvršenja je određena kao grubo ponašanje, zlostavljanje druge osobe ili tim radnjama prouzrokovanje težih fizičkih ili duševnih patnji. Krivično-pravna sankcija je alternativno određena kao novčana kazna ili kazna zatvora do jedne godine. Ako se ovo krivično djelo počinio prema djetetu ili maloljetnom licu, takav/va počinitelj/ka će se kazniti kaznom zatvora do dvije godine.

⁶² Član 162, stav 2.

⁶³ Službeno lice je izabrani ili imenovani funkcioner u organima zakonodavne, izvršne ili sudske vlasti Republike Srpske i u drugim državnim i upravnim ustanovama ili službama koje vrše određene upravne, stručne i druge poslove u okviru prava i dužnosti vlasti koja ih je osnovala; lice koje stalno ili povremeno vrši službenu dužnost u navedenim upravnim organima ili ustanovama; ovlašćeno lice u privrednom društvu ili u drugom pravnom licu kojem je zakonom povjereno vršenje javnih ovlaštenja, a koja u okviru tih ovlaštenja vrši određenu dužnost, te drugo lice koje vrši određenu službenu dužnost na osnovu ovlaštenja iz zakona ili drugog propisa donesenog na osnovu zakona. Član 147, stav 3. Kada je kao učinilac određenog krivičnog djela označeno službeno lice, lice iz supra navedenog mogu biti učinioci tih djela ako iz obilježja pojedinog krivičnog djela ili iz pojedinog propisa ne proizilazi da učinilac može biti samo neko od tih.

7. DISTRIKT BRČKO

1. Zakon o radu

Zakon o radu Brčko Distrikta, pored ostalih zabranjenih osnova diskriminacije, navodi i seksualno opredjeljenje osobe koja je zaposlena ili koja traži zaposlenje. Ovaj zakon, također, navodi generalnu klauzulu (neka druga okolnost) pa se spolni identitet, rodni identitet i/ili izražavanje mogu podvesti pod ovu generalnu klauzulu.

Ovaj zakon navodi zabranu zahtijevanja podataka koji nisu u direktnoj vezi sa prirodom posla koji zaposlenik/ca obavlja i zabrana poslodavca/ke da koristi lične podatke na način koji odstupa od načina upotrebe dozvoljenih zakonom, kolektivnim ugovorom ili ugovorom o radu.⁶⁴

Navodi se i plaćeno odsustvo u članu 37 navodeći iste razloge koji su navedeni u Zakonu o radu Republike Srpske i Zakona o radu Federacije BiH, te s tim u vezi nemoguće je istospolnom/oj partneru/ki ostvariti pravo na plaćeno odsustvovanje sa posla.

Poslodavac/ka je obavezan/na da omogući zaposleniku/ci upoznavanje sa propisima o radnim odnosima i propisima iz oblasti zaštite na radu u roku od trideset (30) dana od stupanja zaposlenika/ce u radni odnos.⁶⁵ U vezi s ovim članom je obaveza poslodavca/ke da zaposlenika/cu upozna i sa antidiskriminatorском odredbom člana 4 koji izričito navodi seksualno opredjeljenje.

Kaznene odredbe navode odgovornosti za prekršaj poslodavca/ke do 10.000 KM ako stavlja u nepovoljniji položaj lice koje traži zaposlenje kao i lice koje se zaposli, a novčanom kaznom od 1.000 - 7.000 KM u slučaju da poslodavac/ka od zaposlenika/ce prilikom zaključivanja ugovora o radu traži lične podatke koji nisu neposredno vezani sa prirodom posla, kao i korištenje podataka o zaposleniku/ci.⁶⁶

2. Porodični zakon

Brčko Distrikt nema vlastiti Porodični zakon. Sjeverna zona Distrikta priznaje i poštiva Porodični zakon Republike Srpske, a južna Federacije BiH.

3. Krivični zakon

Reforma krivičnog zakonodavstva (materijalnog i procesnog) Brčko Distrikta izvršena je 2003. godine. Krivični zakon Brčko Distrikta sadrži širok spektar kaznenih odredbi protiv krivičnih djela koja prije svega na indirektan način štite prava i slobode LGBTIQ osoba. I u ovom Zakonu sadržano je jedno krivično djelo - povreda ravnopravnosti ljudskog bića i građanina/ke u čijem sadržaju se izričito kao zabranjeni osnov uskraćivanja ili ograničavanja građanskih prava navodi seksualna orijentacija. Od cjelokupnog broja skupina krivičnih djela i pojedinih krivičnih djela u tim skupinama, najznačajnija su slijedeća:

⁶⁴ Zakon o radu, član 16 i član 17.

⁶⁵ Ibid, član 39, stav 5.

⁶⁶ Ibid, član 110 i 111.

Krivična djela protiv života i tijela

1. ubistvo
2. ubistvo na mah
3. ubistvo iz nehata
4. navođenje na samoubistvo i pomaganje u samoubistvu
5. teška tjelesna povreda
6. laka tjelesna povreda
7. učestvovanje u tuči
8. nepružanje pomoći

Krivična djela protiv slobode i prava čovjeka i građanina

1. povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina
2. protivpravno oduzimanje slobode
3. narušavanje nepovredivosti doma
4. protivzakonito pretresanje
5. povreda tajnosti pisma ili druge pošiljke
6. neovlašteno prisluškivanje i zvučno snimanje
7. neovlašteno optičko snimanje
8. nedozvoljeno korištenje ličnih podataka

Krivična djela protiv spolne slobode i morala

1. silovanje
2. spolni odnos zloupotrebom položaja
3. prinuda na spolni odnos

Krivična djela protiv braka, porodice i omladine

1. omogućavanje sklapanja nedozvoljenog braka
2. zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetnika
3. nasilje u porodici
4. izbjegavanje izdržavanja

Krivična djela protiv zdravlja ljudi

1. prenošenje spolne bolesti
2. nepružanje medicinske pomoći
3. teška krivična djela protiv zdravlja ljudi

Krivična djela protiv radnih odnosa

1. povreda ravnopravnosti u zapošljavanju
2. povreda prava iz radnog odnosa

Posebno će se uzeti u razmatranje krivično djelo povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina.

Povreda ravnopravnosti čovjeka i građanina

Po članu 174, svaka osoba može počiniti ovo krivično djelo. Radnja izvršenja je određena kao uskraćivanje ili ograničavanje građanskih prava, to jeste kao davanje na osnovu razlike ili pripadnosti ili kojem drugom položaju građanima/kama neopravdane povlastice ili pogodnosti. Kao zabranjeni osnovi razlikovanja navode se rasa, boja kože, nacionalna ili etnička pripadnost, te između ostalih i spol i spolna sklonost. Krivično-pravna sankcija prema izvršiocu jeste kazna zatvora od šest mjeseci do pet godina. U slučaju da se kao počinioc/teljka krivičnog djela pojavi službena ili odgovorna osoba (definicija je data u općem dijelu Zakona), krivično-pravna sankcija je od jedne do osam godina.

U slučaju da službena ili odgovorna osoba u institucijama Brčko Distrikta uskrati ili ograniči pravo građaninu/ki na slobodno zapošljavanje na cijelom teritoriju Brčko Distrikta i pod jednakim uslovima, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina.

8. Zaključak

Homoseksualnost je dekriminalizirana u FBiH 1996, a u RS-u 1998. godine.

Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH, usvojen 2003. godine, određuje da je diskriminacija na osnovu spola/roda i seksualne orijentacije zabranjena i kažnjiva. Ovaj zakon tek treba doživjeti svoju potpunu implementaciju i biti harmoniziran s drugim zakonima, kao što je Zakon o javnom redu i miru.⁶⁷ Od 2003. godine do danas, svi krivični zakoni BiH i zakon o radu Brčko Distrikta uključuju seksualnu orijentaciju kao zabranjeni osnov diskriminacije. Međutim, rod, spolni identitet, rodni identitet i/ili izražavanje, kao i interseksualne karakteristike tek trebaju biti pravilno predstavljeni i uključeni u relevantnu legislativu.

UN mehanizmi i konvencije, kao i mehanizmi koje određuju Evropska unija i Savjet Evrope, polako počinju uključivati cjelovite mjere zaštite na osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Očekuje se da će, vremenom, ove mjere pozitivno utjecati na važeće zakone i propise u BiH.

⁶⁷ Ovaj zakon nije analiziran u ovom izvještaju, ali će biti u budućim izvještajima Udruženja Q. U svakom slučaju, potrebno ga je pažljivo razmotriti.

9. ZA RAZMATRANJE

I. Neusklađenost definicija, zakona i propisa

Veoma je bitno da svi relevantni pojmovi po pitanju LGBTIQ tematike, identiteta i osoba budu jasno definisani te kao takvi predstavljeni u relevantnim dokumentima i zakonima. Zatim, bitno je da definicije pored društvenog osvrta također uključuje i individualnu komponentu, te da su bazirane na potrebama individua o kojima je riječ a ne generalnog društva.

Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH nudi definiciju termina spol, pri tome nudeći dvije različite definicije, jednu po pitanju spola a drugu po pitanju roda. Termin seksualna orijentacija nije zakonom definiran, te stoga niti nije jasno šta bh. zakonodavstvo podrazumijeva pod tim terminom. Bh. zakonodavstvo ne uključuje druge pojmove niti definicije.

Zakon o ravnopravnosti spolova u BiH navodi obavezu usklađivanja zakona i drugih općih podzakonskih akata sa ovim Zakonom i to u roku od šest mjeseci od dana njegovog stupanja na pravnu snagu. Evidentirano stanje u zakonodavstvu govori drugačije. Naime, izuzimajući određene zakone koji su izričito naveli da je diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije zabranjena, ostali zakoni nisu čak ni u proceduri izmjena i dopuna, to jeste procesa usklađivanja. Kao pozitivni primjeri mogu se navesti krivično materijalno pravo u BiH, te Zakon o radu Brčko Distrikta. Imajući u vidu komplikovan administrativni sistem institucija BiH, te odnos političkih snaga prema LGBTIQ populaciji a prije svega vladajućih nacionalnih stranaka, proces usklađivanja će ići dosta sporo.

Isto tako, veliki problem predstavlja generalno otežano implementiranje pozitivno-pravnih propisa zbog nedostatka političke volje, pravne kulture i institucija koje bi efikasno provodile te propise. Tako da načelno pravna država u situaciji bh. realnosti biva dovedena u pitanje, odnosno svedena na određeni krug osoba. Problem, znači, ne predstavlja samo usklađivanje, već što je mnogo bitnije, implementacija, jer u suprotnom dolazi se na teret nudum ius-a, to jeste pukog prava bez mogućnosti njegove realizacije.

Treba imati u vidu činjenicu da pozitivni pomaci u bh. pravnom sistemu nisu produkt društveno razvijenog tolerantnog i zrelog stava prema LGBTIQ populaciji.

Ova vrsta problema vodi k tome da ne dolazi do samog dijaloga o LGBTIQ populaciji i njenom pravnom položaju u BiH. Ovaj položaj ne uključuje samo pitanje seksualne orijentacije već i pitanje roda (koje nije samo svedeno na definiciju društva), spolnog identiteta, rodnog identiteta i/ili izražavanja i interseksualnih karakteristika koje kao osnovi diskriminacije također trebaju da budu pravno zastupljeni i zaštićeni u Zakonu o ravnopravnosti spolova u BiH, kao i drugim zakonima.

Ako država ne bude radila na zagovaranju (član 2) i implementaciji zakona, moguće je da će takva situacija voditi samo daljnjoj stigmatizaciji i isključenosti LGBTIQ populacije u BiH.

LGBTIQ populacija u BiH je većinski inertna upravo zbog društvene diskriminacije koja postoji, nedostatka podrške od strane države i državnih institucija i nepovoljnih uslova na nivou porodice i društva koji onemogućavaju zdravu sredinu za ovu populaciju. Sama zajednica nije upućena niti dovoljno zna o svojim ljudskim pravima i slobodama.

Udruženje Q radi na jačanju i pružanju podrške LGBTIQ osobama, i ovo je jedan od dugoročnih i kontinuiranih ciljeva udruženja.

Država je preuzela obavezu zaštite i poštivanja ljudskih prava svih pojedinaca/ki u BiH, što uključuje LGBTIQ osobe. Međutim, zaposlenici/e državnih ustanova ne posjeduju najosnovniji nivo senzibiliziranosti po pitanju ljudskih prava LGBTIQ osoba i štaviše uglavnom potpadaju pod uticaj već postojeće društvene rodofobije, homofobije, bifobije, transfobije, odnosno svih posljedica patrijarhalnog društva vidljivih kroz seksizam i nasilje. Niti jedna politička partija se ne zauzima za cjelokupni koncept ljudskih prava i sloboda koji uključuje i pravo na seksualnu orijentaciju, spolni/rodni identitet, rodno izražavanje, interseksualne karakteristike i seksualnost.

2. Nepostojanje antidiskriminatornih odredbi po osnovu spolnog identiteta, rodnog identiteta i izražavanja i interseksualnih karakteristika

Iako evidentno postoje pomaci po pitanju seksualne orijentacije i njenog izričitog uvrštavanja kao zabranjenog osnova diskriminacije, pitanje spolnog identiteta, rodnog identiteta i/ili izražavanja i interseksualnih karakteristika nije navedeno ni u jednom pravnom aktu. Ovo pitanje tek treba da bude aktualizirano u bh. društvu. Može se konstatovati da su transrodne, transeksualne i interseksualne osobe, uslovno rečeno, podložnije diskriminaciji zbog karakteristika koje su vanjski vidljive i nasuprot društvenoj normi, za razliku od seksualne orijentacije koja ne mora biti očigledna.

Iz tih razloga zahtjeva se urgentna i adekvatna, prije svega zakonska zaštita ovog dijela populacije bez obzira na seksualnu orijentaciju. Također je odgovornost države omogućiti pravnu, socijalnu i zdravstvenu zaštitu i podršku osobama koje su transrodne, transeksualne i interseksualne.

Transrodne, transeksualne i interseksualne osobe su dodatno stigmatizirane i diskriminirane i spadaju u ranjivu grupaciju unutar LGBTIQ populacije. Neophodna je pravna zaštita kako bi se zakonski mogli regulisati slučajevi rodofobije i transfobije, te diskriminacije u oblasti obrazovanja, zaposlenja, zdravstva, itd.

Bilo bi bitno da se osoblje Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice educira i osposobi za rad na LGBTIQ pitanjima i da unutar javnih institucija zaživi inicijativa koja bi se bavila problematikom diskriminacije i nasilja nad LGBTIQ osobama.

Zakon o ravnopravnosti spolova treba uvrstiti širu definiciju roda,⁶⁸ te spolnog identiteta, rodnog identiteta i/ili izražavanja i interseksualnih karakteristika kako bi se potpuno ispoštovala ljudska prava pojedinaca/ki po tim osnovama.

3. Nepostojanje zakonske regulative koja na potpun način reguliše pitanje promjene/modifikacije spola i posljedice istog

BiH spada u red država koje nisu na adekvatan način riješile pitanje zakonom uređenog postupka promjene spola, te posljedica koje promjena ili modifikacija spola sa sobom nosi: određena vrsta socijalne i zdravstvene zaštite (i osiguranja), medicinsko savjetovanje

⁶⁸ Budući da sadašnji zakon reguliše odnose između osoba "muškog" i "ženskog" spola, ali se u široj definiciji rodnosti ne bavi osobama kao ljudskim bićima već kao muškarcima i ženama.

i usluge, te standardizovana procedura promjene matičnog broja,⁶⁹ ličnih podataka i dokumenata, i specifikacije spola u ličnim dokumentima.

BiH trenutno ne omogućava usluge promjene spola za osobe koje se identificiraju kao transrodne ili transeksualne. Ne postoji medicinska/stručna niti psihološka podrška/savjetovanje u tom pogledu. Štaviše, transrodne i transeksualne osobe nailaze na diskriminaciju i šikaniranje kad se obrate za stručnu pomoć. Osobe koje promjene spol to uglavnom rade van granica BiH. Međutim, to i dalje ostavlja pitanje promjene ličnih dokumenata, matičnog broja i sličnog, za koje BiH nema proceduralno standardizovano rješenje.

Praksa rješava ove situacije na pojedinačnoj osnovi. Ovaj način je nepotpun, neadekvatan i prije svega i mogući falsifikat činjenica. Argument za adekvatnu regulaciju ove problematike leži u činjenici da se prethodno navedeni postupci izvršavaju, te je nepotpuna promjena ličnih podataka izuzela iz nadležnosti pojedinačnog stava i odluke da li će i na koji način državni/a službenik/ca promijeniti lične podatke.

Država treba da poduzme pozitivne korake u omogućavanju zdravstvene i psihološke pomoći i zaštite transrodnim, transeksualnim i interseksualnim osobama. Također, država je odgovorna da sa pravnog aspekta standardizuje procedure koje bi omogućile osobama koje namjeravaju da promijene spol ili već jesu to uradile, da promijene i lične dokumente, matični broj i ostalu informaciju bez dodatnih diskriminacionih odredbi. Nepostojanje ovakve procedure narušava ljudska prava transrodnih i interseksualnih osoba i dodatno ih stigmatizira i čini nevidljivima i žrtvama šikaniranja i nasilja.

4. Nepostojanje prava na odluku glede sopstvenog tijela, integriteta i identiteta

Komparativno pravo ne upućuje na postojanje ovog prava (barem što se tiče bh. okruženja). Ove okolnosti se mogu podvoditi ili tumačiti u okviru nekih drugih ličnih prava, ali smatra se veoma važnim samo njegovo izdvajanje i izričito navođenje. Također, smatra se da priznavanja prava na različitost, te potpune slobode i prava u pogledu modifikacija tjelesnih karakteristika, bilo da su one trajnog ili privremenog karaktera; izbor ljudskog bića da živi u formi najadekvatnijoj za njega/nju dok ne vrijeđa tuđa prava i slobode, predstavljaju odraz civilizacijskog napretka.

Spol (spolne odlike) je nešto sa čim se svaka osoba rađa. Društvo gleda na rod kao nešto što je svakoj osobi društveno dodijeljeno te i sam rodni identitet i rodno izražavanje trebaju da budu u skladu s njim. Društvo također vrednuje heteroseksualnost i određene vidove seksualnosti, kao privilegovane i superiorne. Istupanje iz ovih definicija spola i roda, spolnog identiteta, rodnog identiteta i izražavanja te seksualne orijentacije ne dolazi sa odobrenjem društva niti prolazi bez posljedica.

⁶⁹ SFRJ je 1976. godine uvela sistem jedinstvenih matičnih brojeva građana (JMBG) koji je BiH naslijedila (JMB). Ovi brojevi su bili dodjeljeni svim osobama koje su u to doba bile žive. JMB je sastavljen od 13 brojeva (DDMMGGRR-SSSK). Prvih sedam brojeva označava datum rođenja (DDMMGGG), naredna dva označavaju regiju (brojevi 10-19 se odnose na BiH, tako da se 17 odnosi na Sarajevo, 15 na Mostar, itd.) (RR), naredna tri broja označavaju spol osobe u kombinaciji sa rednim brojem u matičnoj knjizi (redni brojevi 000-499 označavaju muški spol a redni brojevi 500-999 označavaju ženski spol) (SSS) i posljednji broj je kontrolni broj (K). Za više informacija o JMBG, posjetite stranicu: <http://en.wikipedia.org/wiki/Jmbg>.

Neophodno je da se spol, rod, seksualna orijentacija, spolni identitet, rodni identitet i izražavanje i interseksualne karakteristike gledaju kao vlasništvo i svojstvo svake individue a ne vlasništvo niti svojstvo društva. Svaka osoba ima pravo i slobodu na svoju ličnu koncepciju spola, roda i seksualne orijentacije. Niti društvo niti država nemaju pravo da oduzimaju i negiraju pravo svakog ljudskog bića na sopstveni tjelesni integritet i spolni/rodni/seksualni identitet i izražavanje. U slučaju interseksualnih osoba, ovo pravo treba biti izričito zagantovano i zaštićeno dok osobe ne budu dovoljno stare da imaju sopstveno pravo glasa, izbora i odlučivanja (osim u slučajevima gdje je život osobe zdravstveno kompromitovan i ugrožen; u tom slučaju sve intervencije bi se trebale dešavati uz saglasnost roditelja kojima je omogućeno da kvalitetno i educirano i uz punu psihološku podršku odlučuju u ime djeteta i za djetetovu najbolju dobrobit).

Neophodno je da se prošire definicije spola, roda, ljudske seksualnosti, i seksualnih i rodni prava i sloboda. Neophodno je da se ove teme obrađuju kroz prizmu prirodnih i društvenih nauka kroz fokus ljudskog bića kao društvenog bića i to na nivou obrazovanja, zdravstva, kulture, javne administracije, socijalne zaštite, itd. Također, od imperativne važnosti je poštivanje izbora, tj. prava svake individue da odlučuje o sopstvenom tijelu, identitetu i integritetu dok god ta individualnost ne narušava prava i slobode drugih individua.

5. Spor proces uključivanja BiH u Evropsku uniju (EU)

1994. godine Evropski Parlament je usvojio rezoluciju⁷⁰ koja poziva na jednaka prava lezbijki i gay muškaraca glede braka, sustava socijalne zaštite, krivičnog zakona, javnog života i kulture. Nadalje, u 2000. godini, donesena je Direktiva o zapošljavanju⁷¹ koja štiti prava LGB osoba a odnosi se na zapošljavanje u cijeloj EU. Program akcije protiv diskriminacije omogućio je finansijska sredstva za antidiskriminacijske inicijative, a termin "seksualna orijentacija" uključen je u član 21 Povelje o osnovnim pravima u Evropskoj uniji, čime je zabranjena diskriminacija na osnovu seksualne orijentacije.

Ukoliko se određena država želi priključiti Evropskoj uniji, zakonodavstvo te države mora se uskladiti i uključiti cjelokupan postojeći set zakona EU. Evropski parlament je 1998. godine odlučio odbiti priključenje svakoj državi u kojoj su na snazi pravne mjere koje krše ljudska prava seksualnih manjina na osnovu njihove seksualne orijentacije. Iako je od deset država koje su se priključile EU 2004. godine, njih šest imalo na snazi anti-gay zakone u vrijeme aplikacije za primitak u EU, svih šest država moralo je dokinuti ove zakone, i to su i učinile.

Unatoč javno izraženoj političkoj volji predstavnika/ca u institucijama BiH i entiteta, u stvarnosti se veoma malo radi na približavanju BiH Evropskoj uniji. Komunitarno pravo⁷² prepoznalo je seksualnu orijentaciju kao zabranjeni osnov diskriminacije u raznim oblastima života pojedinaca/ki. Forma i položaj pravnog akta u kojima je ona izražena jeste uredba ili direktiva. Uredba kao sekundarni izvor komunitarnog prava, zbog svog položaja u hijerarhiji pravnih akata predstavlja obaveznost u primjeni njenog sadržaja⁷³

⁷⁰ Preporuka Komisije za evropsko zajedništvo.

⁷¹ 2000/78/EC.

⁷² Pravo Evropske unije; evropsko pravo.

⁷³ Potpuno izjednačavanje pravnih normi u određenoj oblasti.

što u krajnjoj liniji dovodi do unifikacije u određenoj oblasti nacionalnih zakonodavstava država članica EU, za razliku od smjernica kod kojih države ne moraju implementirati u potpunosti njihov sadržaj, već u različitim formama postići njezin cilj što u krajnjoj liniji dovodi do harmonizacije⁷⁴ zakonodavstava država članica EU.

Uključivanje BiH u EU predstavljalo bi značajan korak u pogledu zaštite prava i sloboda LGBTIQ osoba. Iako BiH još nije potpisala Ugovor o stabilizaciji i pridruživanju kao jednu od početnih faza procesa uključivanja u EU, pregovori oko potpisivanja su započeti u Sarajevu, 25. novembra, 2005. godine.⁷⁵

6. Evropska konvencija (EK) i percepcija nemogućnosti prava na brak i porodicu i ostala prava koja proizilaze kao povlastice bračne zajednice

Evropska konvencija o ljudskim pravima i osnovnim slobodama u članu 12 navodi isključivo i jedino mogućnost zaključivanja braka između osoba različitog spola, to jeste između muškarca i žene. Profesor prava, Ćazim Sadiković je 2003. godine u svojoj knjizi *Evropsko pravo ljudskih prava*, ovaj član interpretirao na sljedeći način: „subjekti ovog prava su muškarac i žena, što zapravo znači da se brak shvata tradicionalno tako da se radi o osobama biološki suprotnog spola. U tom smislu, vrlo teško bi se moglo uzeti da Evropska konvencija dopušta homoseksualcima da se žene međusobno.“⁷⁶ Ovom odredbom ograničeno je osobama istospolne orijentacije mogućnost zaključenja istog, čime se direktno krši jedno od fundamentalnih načela da su sva ljudska bića rođena slobodna, s jednakim pravima i dostojanstvom.

Sve konvencije i zakone treba posmatrati kao žive instrumente, što znači da će odredbe poput ove biti vremenom preinačene. Iako porodični život ne podrazumijeva samo brak nego i veze, istospolne veze još uvijek u tom smislu nisu uključene. Međutim, “u slučaju X, Y i Z protiv UK (1997.), 24 EHRR 143, Sud je zaključio da porodični život podrazumijeva vezu između žene, njezine transseksualne parterice i djeteta koje je rodila umjetnom oplodnjom od anonimnog donatora.”⁷⁷

Nemogućnost zaključenja braka direktno je vezana sa pravom na porodicu i planiranje iste jer je jednom dijelu populacije uskraćeno pravo na potomstvo na koje kao ljudska bića imaju pravo. Zbog položaja koji EK ima u bh. pravnom sistemu, percepcija postoji da nije moguće da bh. zakonodavstvo prepozna pravo na brak i porodicu osobama koje žele da zaključe istospolni brak. Iz tih razloga smatra se da je ova odredba člana 12 diskriminatornog karaktera. Međutim, bez obzira na postojanje ove odredbe, države kao što su Belgija, Holandija, Španija i Velika Britanija su jedine u Evropi koje su zakonski uredile brak (i pravo na usvajanje djece) i kao zajednicu između osoba istog

⁷⁴ Približavanje zakonskih rješenja u određenoj oblasti u pogledu cilja koji se želi ostvariti.

⁷⁵ Važno je spomenuti da je Evropska komisija od 1991. godine doprinijela sa 2,5 biliona Eura u svrhu razrješenja konflikta i post-konflikta u Bosni i Hercegovini. Za više detalja, pogledajte: http://europa.eu.int/comm/enlargement/bosnia_herzegovina/eu_relations.htm.

⁷⁶ Ćazim Sadiković, *Evropsko pravo ljudskih prava*, Magistrat, Sarajevo, 2003, strana 100.

⁷⁷ Leach, *Taking a Case to the European Court of Human Rights*, Blackstone, 2001, strana 151.

spola bez obzira što su potpisnice i što su ratificirale Evropsku konvenciju u svojim državama.⁷⁸ Kao jedna prelazna faza može se uvesti kategorija registriranih istospolnih partnerstava/zajednica koja bi obuhvatala neka ista prava i obaveze koje postoje između bračnih partnera/ki.⁷⁹ Sličan iako dosta drugačiji vid istospolne zajednice života poznaju zakonodavstva Republike Hrvatske (neregistrovana zajednica)⁸⁰ i Republike Slovenije (registrovana zajednica),⁸¹ mada bez mogućnosti ostvarivanja prava na potomstvo, kao i ostalih mnogobrojnih prava. Iako neprihvatljivi sa stanovišta ljudskih prava, zakoni o istospolnoj zajednici u Hrvatskoj i Sloveniji će najvjerojatnije ponuditi smjernice Bosni i Hercegovini pri kreiranju sličnog zakona.

Već tri godine se pri Komisiji za ljudska prava (CHR) pri UNOHCHR-u⁸² vodi diskusija između država članica o seksualnoj orijentaciji kao ljudskom pravu. Brazilska delegacija je predložila rezoluciju, sada poznatu kao 'Brazilska rezolucija', koja tretira seksualnu orijentaciju kao ljudsko pravo.⁸³ BiH nije članica sa pravom glasa, ali ima pravo učešća u diskusiji i mogućnost da doprinese usvajanju ove rezolucije na međunarodnom nivou. Ako se usvoji, ova rezolucija će postati međunarodni standard koji će biti zaveden i u zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, prevazilazeći na neki način i samu Evropsku konvenciju, odnosno ponudiće smjernice kako BiH tako i drugim državama u suzbijanju nasilja i diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije i poštivanju drugih ljudskih prava kao što su pravo na porodicu i porodični život.

Iako se svaki zakon treba mijenjati i implementirati onako kako najbolje zadovoljava potrebe svih pojedinaca/ki bez da ide po cijenu ostalih osoba, najvjerojatnije će sve zakonske promjene biti usklađene sa međunarodnim dokumentima koji predstavljaju smjernice u ovom pogledu. Teško je da će se bh. zakoni mijenjati u smjeru da prevaziđu diskriminatorni sadržaj samih konvencija. U nekom trenutku će biti neophodno da se revidira Ustavno uređenje BiH te inicira komunikacija između UN-ovog Komiteta za ljudska prava glede zakonskih paradoksa koji postoje u BiH a po pitanju Dejtonskog sporazuma, međunarodnih konvencija i zakona BiH. Međutim, postoje i druge akcije u kojima BiH može učestvovati a u skladu sa zakonskim standardima same države, koje mogu doprinijeti mijenjanju međunarodne liste ljudskih prava.

⁷⁸ Belgija je ratificirala Evropsku konvenciju 1955. godine, Holandija 1954. godine a Španija 1979. godine. Evropska konvencija ima ukupan broj od 46 ratifikacija, <http://conventions.coe.int/treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=005&CM=&DF=&CL=ENG>.

⁷⁹ Kao na primjer u Švajcarskoj.

⁸⁰ Zakon o istospolnim zajednicama RH, 2003.

⁸¹ Akt o registraciji istospolnih partnerstava je u Sloveniji usvojen u junu 2005. godine, Narodne novine RS, 65/05.

⁸² BiH je postala članica OHCHR-a 22. maja 1992. godine. Iako nije članica Komisije za ljudska prava (CHR), BiH ima pravo da učestvuje u diskusiji iako nema pravo glasa. Regularna godišnja 61. sesija Komisije će se sastati u Ženevi u martu/aprilu 2006. godine. CHR čine 53 države članice.

⁸³ Na 58-om samitu CHR-a, Brazilska delegacija je predložila rezoluciju o seksualnoj orijentaciji i ljudskim pravima. Ova rezolucija nije bila predmet glasanja 2003. godine već se prebacila na agendu za 2004. godinu. 2005. godine, rezolucija je naišla na jak otpor Vatikana (nije članica CHR-a, ali zajedno sa Palestinom ima posmatrački status) i islamskih država.

7. Nepostojanje odredbi zakona o netrpeljivosti i nasilju počinjenom iz mržnje na osnovu seksualne orijentacije, spolnog identiteta, rod-nog identiteta i/ili izražavanja i interseksualnih karakteristika

Krivično materijalno zakonodavstvo Federacije BiH i Brčko Distrikta poznaju krivično djelo izazivanja narodnosne, rasne i vjerske mržnje, razdora ili netrpeljivosti, s tim da je sam unutarnji momenat irelevantan, tj. da takav subjektivni odnos mora biti vanjski manifestovan i to javno, usmeno ili pismeno. Kao radnja izvršenja navedeni su javno izazivanje, raspaljivanje istih, s tim da se pod izazivanjem smatra stvaranje ili prouzrokovanje mržnje, netrpeljivosti ili razdora koji do tada nisu postojali, dok raspaljivanje pretpostavlja da je neko od tih osjećanja već postojalo ili kao latentno stanje ili kao stanje manjeg intenziteta, s tim da se ono dalje razvija, pojačava ili produbljuje.

Ovo krivično djelo kao osnov ne navodi seksualnu orijentaciju, spolni identitet, rodni identitet, rodno izražavanje i/ili interseksualne karakteristike, niti postoji posebno krivično djelo koje to navodi pa se zaključuje da ne postoji zaštita LGBTIQ populacije u pogledu izazivanja ili raspaljivanja mržnje prema njoj. Krivično materijalno zakonodavstvo pruža krivično-pravnu zaštitu kroz krivično djelo nasilja u porodici, zlostavljanja, učestvovanja u tuči, lake tjelesne povrede, teške tjelesne povrede, tj. tjelesne povrede i drugih krivičnih djela protiv života i tijela. Objekt zaštite je čovjek.

Poznate su prijetnje prema LGBTIQ populaciji koje navode 'da ih treba ubiti jer su te osobe bolesne, razvratne i uništavaju društveni poredak BiH'. Javne izjave kao što su «homoseksualizam je zlo»⁸⁴ doprinose stvaranju netrpeljivosti prema ovoj populaciji kao i prijetnje koje su usko povezane sa mogućnošću da se u Sarajevu organizuje Queer Pride.⁸⁵

Država je odgovorna da sankcionira ovakva ponašanja i izjave koje su bazirane na mržnji i netrpeljivosti i koje dalje šire i podržavaju netrpeljivost ka LGBTIQ populaciji. Također, krivični zakon treba da zabrani nasilje i mržnju koji podstiču rodofobiju, homofobiju, bifobiju i transfobiju, odnosno mržnju na osnovu homo/bi seksualne orijentacije, te spolno/rodnog identiteta i izražavanja.

8. Inertnost LGBTIQ zajednice glede svojih prava

Ne postoji niti jedan segment društva koji kroz svoj vid djelovanja (obrazovanje, zdravstvo, javna administracija, itd.) na bilo koji otvoren i javan način podržava rodnu i seksualnu različitost. Ovaj manjak podrške i pozitivne vidljivosti i zagovaranja doprinosi tome da LGBTIQ osobe jako teško mogu proći kroz potpuni proces prihvatanja sebe a samim time i uzimanju direktne uloge u borbi za svoja prava. Većina LGBTIQ osoba nije otvorena po pitanju svog identiteta i seksualnosti u užem krugu svoje porodice niti u javnosti jer se boji šikaniranja i isključenja iz porodičnog i društvenog života.⁸⁶ Kao ovakva, LGBTIQ populacija u BiH je inertna i pasivna.

⁸⁴ Javna izjava reisu-l-uleme Islamske zajednice u BiH, Mustafe ef. Cerića, uoči predizborne kampanje u BiH, oktobar, 2004.

⁸⁵ Prijetnje su postavljene na glavnoj forumskoj diskusiji na www.sarajevo-x.com.

⁸⁶ Ovakva sredina i slična okruženja, pogotovo porodična, doprinose veoma visokom stupnju depresije i stresa, čak i pokušaja samoubistava među LGBTIQ osobama, pogotovo mlađoj populaciji.

Ovakva situacija doprinosi daljoj stigmatizaciji LGBTIQ populacije i pogoršanju njihovog položaja budući da niti jedna druga zajednica niti institucija ne zagovara ljudska prava LGBTIQ osoba. Udruženje Q se bavi javnim zagovaranjem ljudskih prava LGBTIQ osoba, ali također se bavi pružanjem podrške LGBTIQ osobama u BiH. Na žalost, ovakva vrsta inicijative nije dovoljna niti je sveobuhvatna budući da samo Udruženje počiva na radu i pomoći malog broja LGBTIQ aktivista/kinja.

Kao što u široj javnosti ne postoji dovoljno visok nivo obrazovanosti po pitanju ljudskih prava, tako ni sama LGBTIQ zajednica u BiH nije potpuno upoznata sa svojim pravima i slobodama. Također, LGBTIQ osobe nisu u potpunosti upoznate sa drugim pitanjima koja se direktno tiču njihovog identiteta i seksualnosti. Bh. društvo niti na jedan otvoren i konstruktivan način ne daje potrebnu podršku pripadnicima/ama LGBTIQ populacije bez obzira da li se radi o zdravlju, obrazovanju, medijima ili kulturi. Ova vrsta edukacije, informiranosti i povezanosti je neophodna za dobrobit same LGBTIQ zajednice, njeno jačanje i samim time njeno zdravo i pozitivno djelovanje u društvu.

Iako je neophodno da država ispunjava svoju obavezu, da tretira sve pojedince/ke jednako, i da im nudi učešće u javnom političkom, ekonomskom i socijalnom životu, ovo samo od sebe neće biti moguće dok god ne postoji najosnovniji nivo senzibiliziranosti u pogledu seksualnih i rodnih prava i sloboda svih građana/ki.

Udruženje Q treba raditi na toj vrsti senzibilizacije i lobiranju ljudskih prava LGBTIQ osoba te omogućavanju da se kroz pravni sistem BiH stvori pravna i društvena klima i uređenje koje će podržati i zaštititi spolne/rodne različitosti i ljudska prava. Također, Udruženje Q može raditi na samoj senzibilizaciji LGBTIQ zajednice po pitanju ljudskih prava i to na široj i javnoj osnovi kako bi ta informacija mogla doći do svih pripadnika/ca LGBTIQ populacije u BiH.

Međutim, krajnja odgovornost i dalje leži na državi BiH da zaštiti i omogući nediskriminacioni pristup svim ljudskim pravima i ekonomskim, političkim i socijalnim mogućnostima svim građanima/kama BiH.

10. ZAKLJUČCI I SMJERNICE

Iako u Bosni i Hercegovini postoji Zakon o ravnopravnosti spolova koji navodi da je diskriminacija na osnovu spola/roda i seksualne orijentacije zabranjena i kažnjiva, neophodna je izrada mehanizama implementacije i sprovođenja samog zakona. Također je neophodno da se ostali zakoni usklade sa Zakonom o ravnopravnosti spolova. Dodatno, neophodno je da se pravno navedu i spolni identitet, rodni identitet i/ili izražavanje i interseksualne karakteristike kako bi postojala potpuna zaštita ljudskih prava svih LGBTIQ osoba u Bosni i Hercegovini.

Država BiH kao potpisnica 16 međunarodnih konvencija i glavni implementator zakonodavstva BiH je direktno odgovorna da štiti i poštuje ljudska prava svih osoba u BiH u skladu sa najvišim međunarodnim standardima.

Pitanje je vremena kada će se i u Bosni i Hercegovini u potpunosti poštivati ljudska prava LGBTIQ osoba i kad će država svojim primjerom proaktivno mijenjati društvena stanovišta i razmišljanja.

Na međunarodnom nivou, Bosna i Hercegovina mora uzeti proaktivnu ulogu pri kreiranju međunarodnih standarda i lobiranju da se spol/rod, seksualna orijentacija, kao i spolni identitet, rodni identitet, rodno izražavanje i interseksualne karakteristike sagledaju kao ljudska prava i da se i na taj način unapređuju standardi koji predstavljaju smjernice za dalje zakonodavstvo i budućnost Bosne i Hercegovine kao pravne i demokratske države.

Predlažu se slijedeće smjernice i ispunjenje direktnih obaveza države i prava i sloboda LGBTIQ osoba u Bosni i Hercegovini:

1. Implementacija Zakona o ravnopravnosti spolova

IZRADA DRŽAVNOG PLANA AKCIJE

1. Izvještaji odgovornih ustanova trebaju uključiti informaciju o spolu/rodu i seksualnoj orijentaciji

- Statistički pratiti i prikupljati informacije o diskriminaciji i nasilju na osnovu spola /roda i seksualne orijentacije unutar svih odgovornih ustanova
- Stvoriti metodologiju i mehanizme za prikupljanje informacija

2. Omogućiti najosnovniji nivo senzibiliziranosti u pogledu ljudskih prava i sloboda LGBTIQ osoba zaposlenima u ustanovama koje rade na implementaciji Zakona

USAGLASITI ZAKON O RAVNOPRAVNOSTI SPOLOVA U BOSNI I HERCEGOVINI SA SVIM OSTALIM ZAKONIMA

1. Donijeti nove, i izmjeniti postojeće zakone radi usklađivanja s odredbama Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH

- Uvrstiti termine «rod» i «seksualna orijentacija» u sve antidiskriminacione klauzule zakona BiH

- Osigurati vođenje statističkih podataka po pitanju diskriminacije na osnovu spola, roda i seksualne orijentacije
- Osigurati implementaciju i stvaranje mehanizama po tim osnovama unutar tih zakona

OBEZBJEDITI DA PLANOVI I PROGRAMI, I METODOLOGIJE OSIGURAJU USPOSTAVU OBRAZOVNOG SISTEMA KOJI ĆE GARANTIRATI ELIMINACIJU NASTAVNIH PROGRAMA KOJI SADRŽE STEREOTIPNU DRUŠTVENU ULOGU MUŠKARCA I ŽENE I SEKSUALNOSTI

1. Eliminirati stereotipe društvenih uloga i normi 'muškaraca' i 'žena'
2. Omogućiti najosnovniji nivo senzibiliziranosti u pogledu seksualnih i rodničkih prava i sloboda svih građana/ki
3. Vršiti edukaciju o ljudskoj seksualnosti te o seksualnim i rodničkim pravima i slobodama na nivou formalnog obrazovanja

2. Usklađivanje Zakona o ravnopravnosti spolova u BiH i drugih zakona sa potrebama LGBTIQ osoba

ELIMINISATI NASILJE I DISKRIMINACIJU NA OSNOVU SPOLA, RODA, SEKSUALNE ORIJENTACIJE, SPOLNOG IDENTITETA, RODNOG IDENTITETA I/ILI IZRAŽAVANJA I INTERSEKSUALNIH KARAKTERISTIKA

1. Sankcionisanje ponašanja i izjava koje su bazirane na mržnji i netrpeljivosti i dalje šire i podržavaju netrpeljivost ka LGBTIQ populaciji. Krivična zabrana nasilja i mržnje koji podstiču seksizam, rodofobiju, homofobiju, bifobiju i transfobiju, odnosno mržnju na osnovu homo/bi seksualne orijentacije, te spola/roda, spolnog identiteta, rodno identiteta i izražavanja
2. Uvesti registrovanu ili neki drugi vid istospolne zajednice kroz koju će se obezbijediti pravo na porodicu i porodični život LGBTIQ osobama
3. Uvrstiti širu definiciju roda, te uvesti definicije seksualne orijentacije, spolnog identiteta, rodno identiteta i izražavanja i interseksualnih karakteristika u zakonske odredbe Bosne i Hercegovine
4. Zakonski zaštititi pravo svakog ljudskog bića na sopstveni tjelesni integritet i spolni/rodni/seksualni identitet i izražavanje
5. Standardizovati proceduru koja bi omogućila osobama koje namjeravaju da promijene spol ili koje su to već uradile da promijene lične dokumente, matični broj i ostalu informaciju bez dodatnih diskriminacionih odredbi

OBEZBIJEDITI ISPUNJENJE LJUDSKIH PRAVA LGBTIQ OSOBA

1. Omogućiti zdravstvenu i psihološku pomoć i zaštitu transrodnim, transeksualnim i interseksualnim osobama kroz redovan sistem zdravstvene zaštite:

- Osposobiti centre za socijalni rad da nude socijalnu pomoć i podršku LGBTIQ osobama širom BiH
- Senzibilizirati i trenirati osoblje u javnim ustanovama i NVO sektoru da nude kvalitetnu pomoć LGBTIQ osobama
- Senzibilizirati i trenirati osoblje u svim zdravstvenim ustanovama za rad sa LGBTIQ osobama

2. Obezbijediti kvalitetnu socijalnu i zdravstvenu zaštitu i podršku LGBTIQ osobama

3. Obezbijediti kvalitetan pristup informaciji, edukaciju i psihološku pomoć roditeljima čija su djeca interseksualna

4. Obezbijediti pravnu pomoć i podršku LGBTIQ osobama

- Uvrstiti ljudska prava LGBTIQ osoba na civilnoj sceni NVO organizacija koje se bave ljudskim pravima
- Senzibilizirati osobe koje rade u ustanovama i organizacijama koje će pružati pravnu pomoć LGBTIQ osobama
- Osposobiti pravne centre da nude pravnu pomoć LGBTIQ osobama širom BiH

3. Usklađivanje međunarodnih konvencija sa potrebama LGBTIQ osoba

NA MEĐUNARODNOM NIVOU ZAGOVARATI JEDNAKOST SPOLOVA/RODOVA I PRAVO NA SEKSUALNU ORIJENTACIJU, SPOLNI IDENTITET, RODNI IDENTITET I RODNO IZRAŽAVANJE PRI UNOHCHR-U I CHR-U

1. Senzibilizirati zaposlenike/ce javnih ustanova i osposobiti ih za rad na LGBTIQ pitanjima

2. Osigurati saradnju sa drugim ustanovama BiH

4. Kreiranje javnih politika i preporuka koje koriste pristup sa stanovišta ljudskih prava i fokusiraju se na ista

ZAJEDNO SA ZAKONIMA I MEĐUNARODNIM STANDARDIMA, PREDSTAVITI PREPORUKE JAVNIH POLITIKA KOJE UKLJUČUJU LJUDSKA PRAVA I PITANJA LGBTIQ OSOBA

1. Standardi i profesionalni protokoli trebaju uključiti antidiskriminacijske klauzule koje se tiču spola, roda, seksualne orijentacije, spolnog identiteta, rodnog identiteta i/ili izražavanja i interseksualnih karakteristika u odnosu na medije, rad i zapošljavanje, zdravlje, obrazovanje, kulturu i druga društvena, ekonomska, politička i kulturna prava

ANEKS I

Terminologija⁸⁷

ROD – individualni konstrukt vlastitog identiteta/izražavanja koji potvrđuje, negira i/ili nadilazi društveno zadane i formirane spolne i rodne uloge “muškaraca” i “žena” kao i cijelu binarnu osnovu “muškog” i “ženskog”. Također, društveni konstrukt spola koji po definiciji određuje društvene uloge “muškaraca” i “žena”, to jeste, kreira konstrukt muškarca i žene.

SPOL – društvena i zakonska klasifikacija bioloških karakteristika koja dijeli osobe na samo dvije kategorije na osnovu genitalija i reproduktivnih organa / funkcija. Spol je društveni konstrukt i osnova diskriminacije i neravnopravnosti.

RODNI IDENTITET – podrazumijeva vlastitu rodnu samokoncepciju, ne neophodno ovisnu o spolu koji je pripisan rođenjem. Rodni identitet tiče se svakoga ljudskog bića i ne znači samo binarni koncept muškoga ili ženskoga.

SPOLNI IDENTITET – podrazumijeva vlastitu spolnu samokoncepciju, ne neophodno ovisnu o spolu koji je pripisan rođenjem. Spolni identitet tiče se svakoga ljudskog bića i ne znači samo binarni koncept muškoga ili ženskoga.

RODNO IZRAŽAVANJE – Vizualna i vanjska prezentacija svake osobe koja se očitava kroz odijevanje, odjevne ili tjelesne oznake, frizuru, ponašanje, jezik i govor tijela.

INTERSEKSUALNE KARAKTERISTIKE – odnose se na spolno razlikovanje (unutar i između kromosoma, gonada, hormona i spolnih organa) koje odstupa od uvriježenog društvenog spolnog razlikovanja koje dijeli osobe na samo dvije kategorije: muškog i ženskog spola.

SEKSUALNA ORIJENTACIJA⁸⁸ – emocionalna i/ili fizička privlačnost ili naklonost koja može biti prema osobama istog i/ili nekog drugog spola.

HOMOSEKSUALNOST – pojava emocionalne i/ili fizičke privlačnosti ka osobama istog spola.

BISEKSUALNOST – pojava emocionalne i/ili fizičke privlačnosti prema osobama istog i drugih spolova.

HETEROSEKSUALNOST – pojava emocionalne i/ili fizičke privlačnosti prema osobama suprotnog spola.

LEZBIJKA/GEJ – osobe koje imaju emocionalnu i/ili fizičku privlačnost ili naklonost prema osobama istog spola.

BISEKSUALNA OSOBA – osoba koja ima emocionalnu i/ili fizičku privlačnost ili naklonost prema osobama istog ili različitog spola.

TRANSRODNOŠĆ – termin koji obuhvata različite načine iskazivanja rodnih i spolnih identiteta koji se razlikuju od tradicionalno uvjetovanih uloga i normi.

⁸⁷ Terminologija Udruženja Q, <http://www.queer.ba/udruzenjeq/terminologija.htm>.

⁸⁸ Također spolna orijentacija, seksualno opredjeljenje, spolna sklonost.

TRANSRODNA OSOBA – osoba čiji rodni identitet i/ili rodna prezentacija nije u skladu sa spolno uvjetovanim tradicionalnim rodnim ulogama.

TRANSEKSUALNA OSOBA – osoba koja želi i ima namjeru promijeniti svoj spol; osoba koja je fizički modificirala svoje tijelo da bi izrazila svoj spolni (i rodni) identitet (uključuje fizičku i/ili hormonalnu terapiju i operaciju) te osoba koja je promijenila spol u skladu sa svojim spolnim identitetom i tako živi.

TRANSVESTIT/KA – osoba koja ima poriv da se oblači u odjeću “suprotnog” spola. Ovaj termin se uglavnom koristi za muškarce i starijeg je izdanja.

INTERSEKSUALNOST – biološka nedefiniranost spola kao izričito muškog ili ženskog, odnosno definiranost spola kao nešto što je između “muškog” i “ženskog” ili kombinacija oba po pitanju reproduktivnih organa, kromozoma, gonada i hormona.

INTERSEKSUALNA OSOBA – osoba koja se rađa sa nedefiniranim spolnim i reproduktivnim organima, kao izričito ženskim ili muškim. Interseksualne osobe uglavnom su žrtve hirurških intervencija, hormonskih terapija i tabuiziranog života. U prošlosti se interseksualna osoba nazivala hermafroditom.

QUEER – teorija, pokret, osobnost, stil života, seksualnost, orijentacija, identitet...
Ger. *Quer* / Lat. *torquere* / Eng. *Athwart* - PREKO, ČUDNO, NASTRANO, RELACIONO

Termin koji se koristi da jednom riječju opiše cijelu homoseksualnu, biseksualnu, transrodnu, transeksualnu i interseksualnu zajednicu kao i heteroseksualne osobe koje sebe vide ili žive svoj život van hetero-patrijarhalnih normi. Queer prevazilazi, negira i propituje norme.

SEKSIZAM – diskriminacija na bazi spola i/ili stavovi, uslovi i ponašanje kroz koje se vrši promicanje stereotipa i represivnih društvenih uloga i normi na bazi spola i roda.

RODOFOBIJA (GENDERFOBIJA) – diskriminacija na bazi roda (rodnih uloga, izražavanja i normi) koja proističe iz neprihvatanja i negiranja prava individua na ličnu koncepciju rodnog identiteta i izražavanja.

HOMO/BIFOBIJA – iracionalan strah, mržnja, predrasude ili diskriminacija prema osobama homo/biseksualne orijentacije (uključujući osobe koje su tako percipirane).

TRANSFOBIJA – proističe iz neprihvatanja i negiranja prava pojedinke/ca na osobnu koncepciju rodnog/spolnog identiteta i izražavanja. Uključuje strah, mržnju, gađenje, predrasude i diskriminirajući odnos prema osobama čije stvarno ili percipirano rodno izražavanje nije u skladu sa društveno pripisanim spolom. Također se odnosi na predrasude i diskriminirajući odnos prema osobama koje narušavaju i prekoračuju uske društvene spolne/rodne uloge, pravila i stereotipe.

SEKSUALNOST – osnova svakog ljudskog bića koja, između ostalog, obuhvata spolni identitet, rodni identitet i izražavanje, seksualnu orijentaciju, želje i fantazije, vrijednosti, ponašanje i emocije; uslovljena je fizičkim, emocionalnim i društvenim životom, normama i iskustvima kroz proces socijalizacije i internalizacije. Također, uslovljena je ličnom prirodom i nagonom svake individue te prihvatanjem / negiranjem društvenog poretka seksualnosti, normi i vrijednosti.

LGBTTIQ - Lezbejke, Gay (gej) muškarci, Biseksualne, Transrodne, Transeksualne, Interseksualne i Queer osobe.